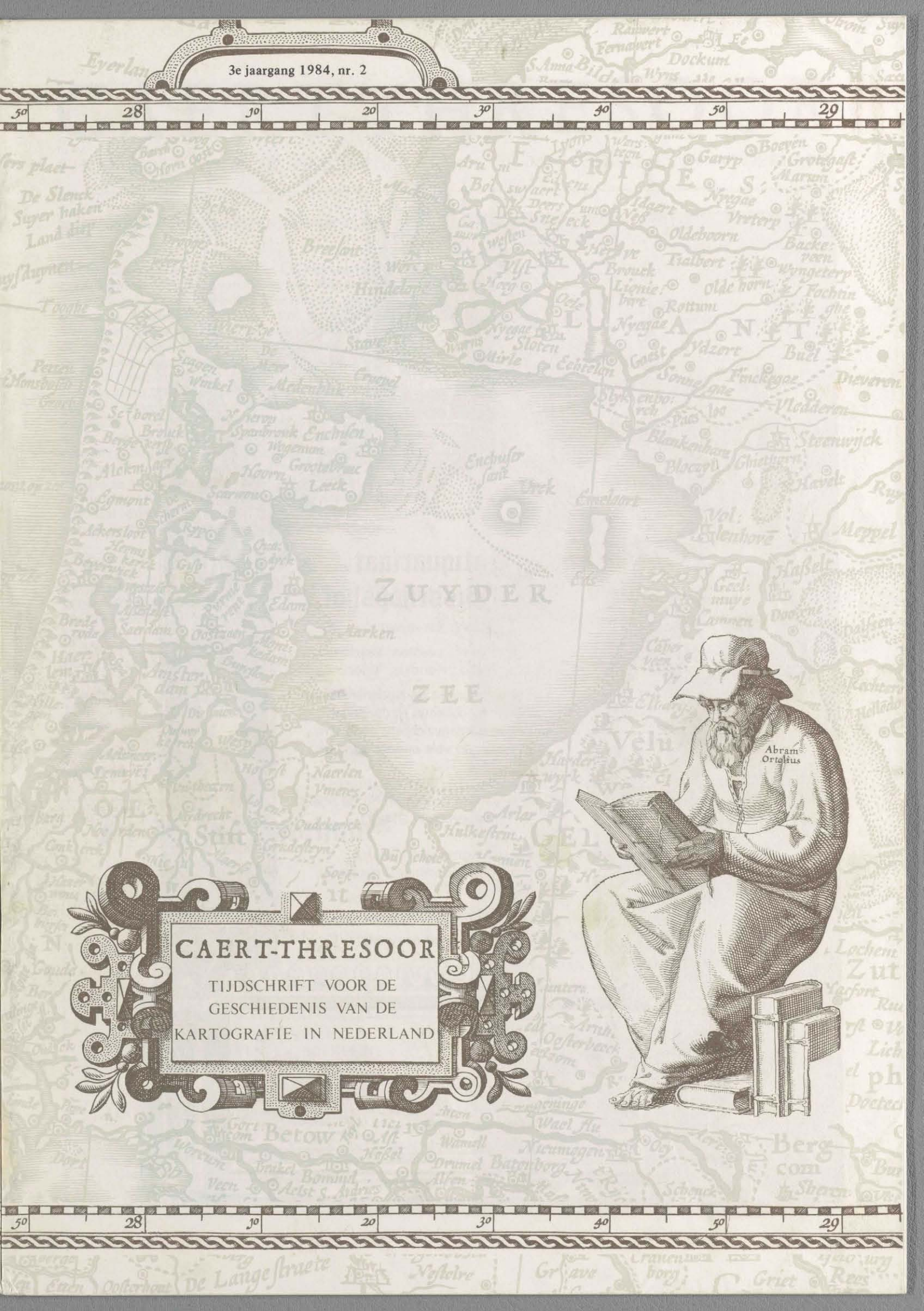
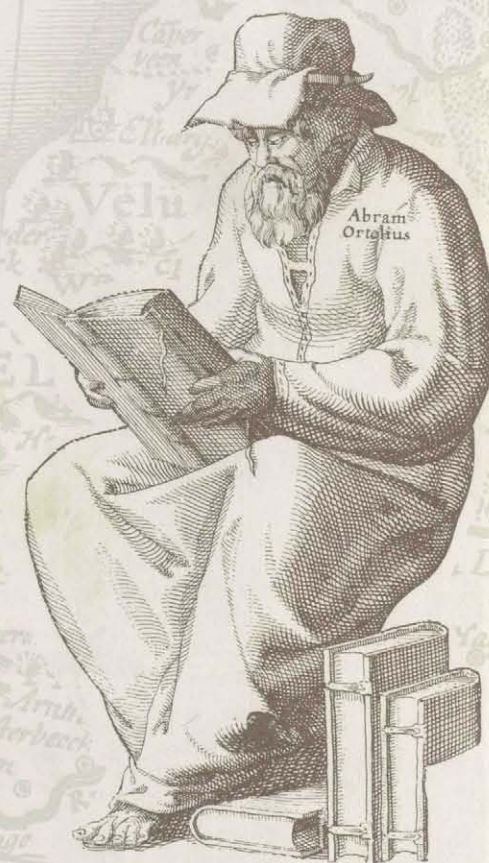
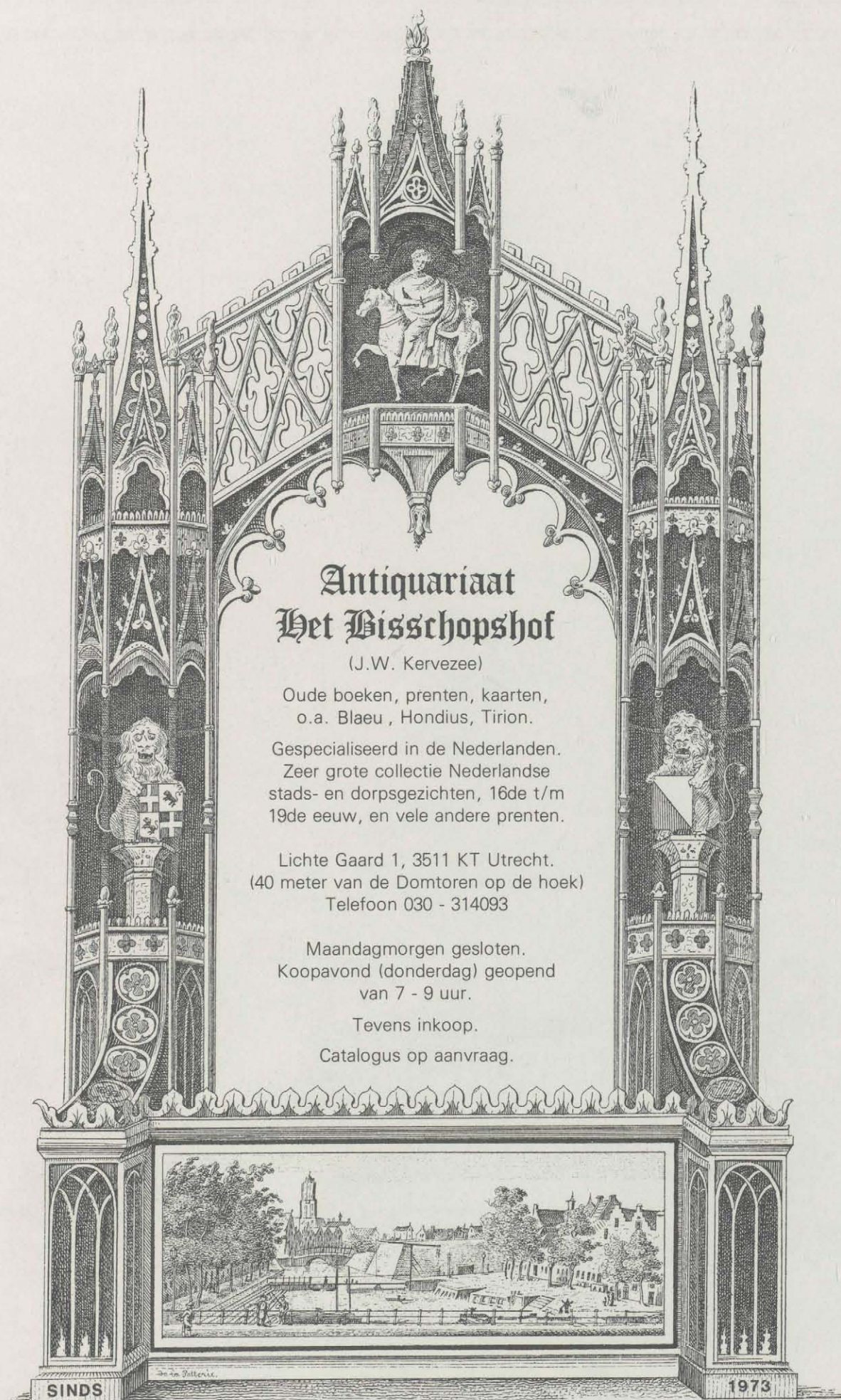

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE
GESCHIEDENIS VAN DE
KARTOGRAFIE IN NEDERLAND

Antiquariaat Het Bisschopshof

(J.W. Kervezee)

Oude boeken, prenten, kaarten,
o.a. Blaeu, Hondius, Tirion.

Gespecialiseerd in de Nederlanden.
Zeer grote collectie Nederlandse
stads- en dorpsgezichten, 16de t/m
19de eeuw, en vele andere prenten.

Lichte Gaard 1, 3511 KT Utrecht.
(40 meter van de Domtoren op de hoek)
Telefoon 030 - 314093

Maandagmorgen gesloten.
Koopavond (donderdag) geopend
van 7 - 9 uur.

Tevens inkoop.

Catalogus op aanvraag.

SINDS

1973

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND

WAGHENAER-DAG ENKHUIZEN, zaterdag 15 september 1984

In Enkhuizen zal op 15 september a.s. een speciale dag georganiseerd worden naar aanleiding van 400 jaar *Spiegel der Zeevaarder*, de eerste Nederlandse zeeatlas, samengesteld door L.Jz. Waghenaer. Lezingen rond leven en werk van Waghenaer, die in Enkhuizen geboren is, en een bezoek aan de tentoonstelling „Lucas Jansz Waghenaer een simpel burgher ende stuerman ter zee” vormen de hoogtepunten van deze bijeenkomst.

De organisatie berust bij de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie), waarvan een aantal leden ook zitting hebben in de redactie van Caert-Thresoor. Deelname staat open voor alle belangstellenden. In het programma is ruimschoots gelegenheid ingeruimd om bijvoorbeeld andere geïnteresseerden in oude kartografie te ontmoeten en van gedachten te wisselen over het bevorderen resp. oprichten van meer regionaal opererende groepen van liefhebbers van oude kaarten en beoefenaars van de historische kartografie.

Programma:

10.00–10.30

Ontvangst met koffie in het buitenmuseum van het Rijksmuseum Zuiderzeemuseum te Enkhuizen.

10.30–12.30

Lezingen.

12.30–14.00

Lunch op eigen gelegenheid.

14.00–15.30

Bezoek aan de tentoonstelling Lucas Jansz Waghenaer . . .

15.30

Drankje

Kosten deelname: f 7,50

Opgave zie bijgevoegd formulier.

”In de Bokkeschuur”

Voorstraat 11-13
4161 CS HEUKELUM (bij Leerdam)
telefoon 03451 – 12186

- ANTIQUARIAAT
- ENCADREER- en RESTAURATIE-ATELIER
- IN- en VERKOOP VAN TOPOGRAFISCHE KAARTEN, PRENTEN EN BOEKEN (16e t.m. 19e eeuw)
- BEROEPS- en BEDRIJFSPRENTEN
- INTERNATIONALE ZOEKDIENT

Geopend: van 14 tot 17 uur en op afspraak.
(donderdag gesloten)

INHOUD

3e jaargang 1984, nr. 2

Redactioneel	17
Oude kaarten als bron voor de geschiedwetenschap; een classificatie op grond van bewijskracht C. Koeman	18
Nederlandse editie van Crome's produktenkaart van Europa uit 1783 P. van der Krogt	25
Drie proceskaarten (Geertruidenberg versus Standhazen) uit 1448 P.J. Margry	27
Besprekingen	34
Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven	35

Redactie

R.C.M. Braam, drs. P.C.J. van der Krogt, drs. J.W.H. Werner, C.J. Zandvliet (leden van de werkgroep voor de geschiedenis van de kartografie van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie) en A. Vis.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Drs. P.C.J. van der Krogt, Geografisch Instituut,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Correspondenten

Mw. L. Danckaert, Brussel; mw. dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, Odijk; R.W. Karrow, Jr., Chicago, Ill.; P.H. Meurer, M.A., Heinsberg, BRD; mw. dr. M. Pastoureau, Parijs; mw. S. Tyacke, Londen.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 20,— per jaar (vier nummers). Losse nummers f 7,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-72458, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen in de rubriek „Vraag en Aanbod” worden opgenomen à f 5,— per 12 woorden. Opgave aan de administratie.

ISSN 0167-4994

Bij de documentatie van historische verschijnselen spelen kaarten, evenals geschreven bronnen, voorwerpen, schilderijen, munten en ander materiaal een rol. In dit artikel worden de grafische voorstellingen in de vorm van een kaart vergeleken met de geschreven documenten.

De rol van kaarten bij geschiedkundige bewijsvoeringen wordt verdeeld in zes niveaus van bewijskracht, waardoor verwarring en wantrouwen ten aanzien van de waarde van kaarten als historische bewijsstukken wellicht verminderen.

Provocerende opmerkingen zoals: „Kaarten zijn gevaarlijke getuigen; teveel studie ervan tast iemands kritisch vermogen aan”¹ moeten ons er niet van weerhouden een kaart als historisch document te noemen. De literatuur van de afgelopen 30 jaar op het gebied van de historische kartografie (waarvan de geschiedenis van de kartografie een onderdeel vormt) handelt echter slechts voor een klein deel over de historische bewijsfunctie van oude kaarten. Het merendeel bepaalt zich tot kaartgeschiedenis (waaronder kartobibliografieën en -biografieën begrepen zijn). Auteurs die kaarten als object van onderzoek genomen hebben beperken zich veelal tot de beschrijving van bepaalde gegevens zoals: maker, doel, nauwkeurigheid, bron, afgeleide kaarten enz.; dit na grondig en zeker zeer nuttig onderzoek.

Doch zelden wordt ingegaan op vragen als: wat is de historische waarde van de kaart? Hoe wordt onze kennis omtrent het verleden er door beïnvloed? Wat bewijst de kaart of brengt deze méér aan het licht dan wat reeds als historische waarheid is aanvaard?

Met andere woorden: welke waarde heeft de kaart als bron voor de geschiedwetenschap?

Om G.R. Crone te citeren: ”In het verleden was de belangstelling voor oude kaarten voornamelijk antiquarisch en bibliografisch; meestal heeft men gepoogd deze te classificeren op grond van kaartuiterlijk en toponymie. Mijns inziens moet aan deze kenmerken echter niet teveel aandacht worden besteed.”²

In dit artikel trachten we een theoretisch classificatiesysteem te geven, bestaande uit zes categorieën van historische bewijskracht. Tevoren zij gesteld dat de term „historische bewijskracht” hier bedoeld is in de strikte zin des woords en niet de algemene betekenis heeft, zoals in de stelling dat kaarten de ontwikkelingsgraad of de geografische kennis van een bepaalde periode weerspiegelen.

In dit artikel worden oude kaarten beschouwd als bron voor de historicus die op basis van het kaartbeeld geschiedenis kan schrijven.

De rol van kaarten bij het leveren van een dergelijk historisch bewijs kan als volgt in zes niveaus worden verdeeld, waarbij de bewijskracht op ieder volgend niveau afneemt.

1. Eerste niveau

De kaart is de *enige en enig mogelijke getuige* van een historisch verschijnsel of feit; dit vanwege de aard van het verschijnsel zelf.

2. Tweede niveau

De kaart is de *enige en enig mogelijke optekening*; dit omdat men in de betreffende periode de schrijfkunst nog niet machtig was.

3. Derde niveau

De kaart is de *enige doelmatige getuige* van feiten waarvan ook wel op andere wijze melding is gemaakt. Deze unieke positie dankt de kaart in dit geval aan het ontbreken van bewijzen in een andere vorm. Eigentijdse andere bronnen kunnen bestaan, maar zijn niet bekend. Ware dat het geval dan zou de kaart nog steeds de meest eigende getuige zijn, d.w.z. het belangrijkste bewijs leveren, maar opschuiven naar het vierde niveau.

4. Vierde niveau

De kaart is de *enige doelmatige getuige* hoewel andere bewijskrachtige eigentijdse documenten bestaan.

5. Vijfde niveau

De kaart is niet de meest doelmatige of meest gezaghebbende, maar wel de *betrouwbaarste getuige* van een historisch verschijnsel of feit; dit omdat de bestaande geschreven documenten te kort schieten of twijfelachtig zijn.

6. Zesde niveau

De kaart is noch de betrouwbaarste noch de meest doelmatige getuige van een historisch verschijnsel of feit maar vormt een bevestiging of aanvulling van geschreven documenten.

1. Eerste niveau

Op dit hoogste niveau vinden we in de eerste plaats de hydrografische kaarten. De topografie van de bodem van oceanen, zeeën, rivieren en estuaria kan enkel en alleen in grafische vorm aan het menselijk oog worden getoond. Slechts door onderzoek van kaarten uit achtereenvolgende perioden kunnen veranderingen in die topografie worden vastgesteld. Weliswaar geven ook opeenvolgende uitgaven van zeemansgidsen een verslag (in woorden) van de zich wijzigende ligging van zandbanken, maar de juiste *lokatie* geeft alleen de kaart. Vanwege deze unieke eigenschap heeft men bij de aanleg van de Deltawerken veelvuldig gebruik gemaakt van zeekaarten. Voor de theorievorming over de periodieke verplaatsing van zandbanken voor de Nederlandse kust en met name voor de havenmondingen is het historisch bewijs dat de zeekaarten over een periode van bijna vierhonderd jaar leveren van eminent belang. De kaarten vervullen hierin — zij het onvolkomen — dezelfde rol als de statistische gegevens over zandtransport door de getijstroom in de moderne tijd. Niet alleen de Deltadienst maar ook andere diensten van het Ministerie van Verkeer en

1. Eerste niveau. Fragment van de „Geologische en mineralogische Kaart van een Zuidelijk gedeelte der Nederlanden”, blad Luik, juli 1834, met een deel van de legenda. De kaart is twee maal vergroot t.o.v. de legenda. (Coll. Topografische Dienst, Delft; Foto's Geografisch Instituut, Utrecht).

Waterstaat raadplegen regelmatig deze oude zee-kaarten.³

Voorts vinden we op dit niveau de geologische kaarten. Ook daarbij is de kaart de enige en enig mogelijke weergave van het verschijnsel; dat is de ruimtelijke verspreiding van geologische verschijnselen. Hoewel zeer zelden, is de geologie soms relevant voor historische situaties of feiten. Met name in mijnbouwgebieden kan dit het geval zijn. Oude mijnen en afzettingen, die reeds lang zijn uitgeput of in onbruik zijn geraakt, kunnen alleen met behulp van oude mineralogische kaarten worden getraceerd. Een treffend voorbeeld hiervan levert de eerste mineralogische kaart van België uit 1833.⁴ Deze zeer gedetailleerde kaart toont alle schachten, mijnen, ovens, smelterijen e.d. die veelal slechts kort bestonden en snel verlaten werden. In het terrein zijn deze objecten moeilijk terug te vinden en dikwijls is hun bestaan in vergetelheid geraakt. In deze gevallen is de geologische kaart de enige getuige van het verleden en gezien de aard van het verschijnsel ook de enig mogelijke getuige.

2. Tweede niveau

Deze categorie is gebaseerd op het bekende feit dat de mens tekende al eer hij schreef. Op dit niveau

vinden we de – zeer zeldzame – kaarten, gemaakt door mensen die de schrijfkunst niet meester waren. Hierbij doel ik niet op de Marshalleilanders of op de Eskimo's, omdat hun zee- en kustkaarten, van schelpjes en van been gemaakt, geen historische feiten bewijzen; zij bewijzen slechts dat deze mensen kaarten maakten.

Ik doel hier op de mensen die in prehistorische tijden kartografische voorstellingen in rotswanden hebben gekrast. Deze voorstellingen, die soms grootschalige plattegronden van nederzettingen weergeven zijn een primaire bron voor de culturele antropologie.⁵

3. Derde niveau

In tegenstelling tot de kaarten van de eerste twee niveaus vormt de kaart hier niet de enige kennisgeving van bepaalde historische feiten maar wel het enige bewijsstuk daarvan; dit laatste in tegenstelling tot de kaarten van het vierde niveau, waar andere bronnen wel bestaan, maar aan twijfel onderhevig zijn.

Tot deze categorie behoort een tamelijk uiteenlopende groep van kaarten die zeker niet erg oud hoeven te zijn. De volgende voorbeelden illustreren dit.

a. Van Ostia Antica, de haven van Rome, heeft een in steen uitgehakte plattegrond op een schaal van 1:2000 bestaan. Hiervan zijn enkele fragmenten bewaard gebleven. Deze en de overblijfselen van de „Forma Urbis”, een plattegrond van

het oude Rome, vormen de enige objectieve weergaven van deze twee Romeinse steden.⁶ Betere beschrijvingen ervan bestaan niet.

- b. Robert Gordons grote kaart van Zuid-Afrika, door hem vervaardigd tijdens zijn expeditie in 1777, waarbij hij de Oranjerivier bereikte, is lange tijd het enige verslag van zijn tocht geweest.⁷ Als in 1960 zijn reisverhaal niet toevallig opgedoken was, zou deze Gordonkaart de enige bron gebleven zijn voor tal van gebeurtenissen betreffende de exploratie van Zuid-Afrika. Ongetwijfeld zijn meer van dergelijke voorbeelden te vinden.

- c. Dikwijls zijn belangrijke historische gebeurtenissen van zo korte duur geweest dat er om die reden onvoldoende geschreven documenten over bestaan. Bepaalde eenmalige, kortstondige situaties kunnen beter in grafische dan in geschreven vorm worden vastgelegd. Daarom reisden in vroeger tijden schilders en tekenaars mee met leger en vloot en vergezelden zij ontdekkingsreizigers.

Zee- en veldslagen werden geschilderd en dikwijls ook in kaartvorm uitgebeeld. Zodra in historische gebeurtenissen ruimtelijke relaties een rol gaan spelen geeft een kaart daarvan een betere weergave dan een geschreven verhaal.

Ook nederzettingen hebben dikwijls slechts kort bestaan en soms is de enige weergave daarvan die op een kaart.

Een goed voorbeeld hiervan is de set kleine manuscriptkaarten van de kampementen van Prins Frederik Hendrik tijdens diens veldtocht in 1639.⁸ De landmeter Balthasar Florisz van Berckenrode⁹ trok met hem mee en maakte elke dag, wanneer de troepen een nieuw tentenkamp opsloegen, daarvan een plattegrond. We bezitten thans geen andere bron die deze tijdelijke nederzettingen zo goed en adequaat beschrijft als dit kaartboek.

Ook fortificaties bestonden dikwijls slechts kort. De lokaties ervan werden op de door de militaire ingenieurs vervaardigde plans weergegeven, welke kaarten dikwijls de enige historische bron daarvoor vormen.¹⁰

Tenslotte een bekende en zeer populaire loot aan deze stam: de schatkaarten. Waar het schip gezonken of het geld inderhaast geborgen was, bleef slechts op een kaart bewaard wanneer degenen die de plek kenden stierven alvorens zij die uitgebreider hadden kunnen beschrijven. Schatkaarten lenen zich zeer goed voor de popularisatie van de historische kartografie zoals bleek toen een catalogus van schatkaarten, berustend in de Library of Congress in Washington¹¹ werd gepubliceerd. Het bewijs echter dat door een schatkaart mogelijkwerijs geleverd wordt, kan slechts proefondervindelijk worden vastgesteld.

Bij vergelijking van de betekenis van geschreven en van getekende bronnen dient men te bedenken dat een hoge graad van historische bewijskracht van de

kaart dikwijls het gevolg is van het ontbreken van geschreven bronnen. Dit speelt slechts daarom een rol omdat de geschreven stukken, die wel bestaan, ons niet bekend zijn; een gevolg van de scheiding tussen kaarten en begeleidend materiaal, die waarschijnlijk al enkele eeuwen oud is. Omdat een nieuwvervaardigde kaart zeer dikwijls van een verslag (bijv. vanuit koloniaal gebied) vergezeld ging, waren het doel van de kaart en de waarde ervan als historische bron in geschreven vorm neergelegd. De scheiding door archivariissen tussen kaart en geschrift heeft deze belangrijke relatie verbroken, een band die door het ontbreken van verwijzingen veelal zeer moeilijk te herstellen is. Vele manuscriptkaarten, door de beheerders ooit uit de geschreven archieven gelicht, moeten nu voor zichzelf spreken, hetgeen hun waarde als historische bron beperkt. Als gevolg van deze ongelukkige wijze van administreren is de herkomst van oude handschriftkaarten dikwijls onduidelijk; door de discriminatie van wat heet „die grote en onhandelbare kaarten” hebben archivariissen de waarde ervan als historisch document zeer aangetast.

4. Vierde niveau

Bij de definiëring van dit niveau ligt de nadruk op het feit dat de kaart *de meest geëigende* getuige is. Weliswaar zijn er geschreven bronnen bekend, maar het voornaamste historische bewijs wordt door de kaart geleverd. Deze voorkeur voor een kaart boven een geschreven bron geldt wanneer een geografische interpretatie van de geschiedenis aan de orde is, m.a.w. wanneer ingewikkelde ruimtelijke betrekkingen tussen verschijnselen bestudeerd moeten worden. Voor het onderzoek van dergelijke relaties in kleine gebieden zijn nauwkeurige, d.w.z. groot-schalige topografische kaarten en plattegronden een vereiste. Dergelijke kaarten bieden voor het onderzoek in de historische geografie zeer veel mogelijkheden.¹² De hiernavolgende korte opsomming moge het gebruik ervan bij historisch onderzoek illustreren:

- a. De volledige reconstructie van het urbanisatiepatroon van het Belgische platteland rond 1770 is mogelijk met behulp van de manuscript „Carte de Cabinet”, die door Graaf Ferraris op schaal 1:10.000 is opgenomen.
- b. Op basis van de stadsplattegronden, door Jacob van Deventer in de zestiende eeuw op schaal 1:7.500 – 1:9000 vervaardigd, kan de stedenbouwkundige structuur van alle Nederlandse steden in die tijd gereconstrueerd worden. Door dit soort onderzoek heeft men archeologische problemen betreffende middeleeuwse stedenbouw kunnen oplossen.¹³
- c. Alle grondgebruik in de achttiende eeuw is af te leiden uit de handgetekende topografische kaarten van met name de oostelijke gebieden van Nederland, die door militaire ingenieurs als Hottinger e.a. vervaardigd zijn.¹⁴
- d. Aan de hand van een manuscriptkaart van grondeigendom in de Kaapkolonie van omstreeks

2. Tweede niveau. Rotstekeningen bij Capo di Ponte, Val Carmonica, Italië, daterend van ca. 1500 v. Chr., met een dorpsplattegrond. De tekening van de huizen is toegevoegd in de IJzertijd (Foto uit *Imago Mundi* XVIII, 1964, Fig. 1).

1750 kan men de voortschrijdende occupatie reconstrueren.¹⁵

- e. Uit de grootschalige kadastrale stadsplattegronden van de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw kan voor een bepaalde periode het huis- en grondbezit worden afgeleid omdat op deze plans de namen der eigenaars worden vermeld.¹⁶

Al deze voorbeelden illustreren het voordeel van kartografische afbeeldingen boven topografische beschrijvingen en boven de geschreven bronnen die de archieven leveren. In deze gevallen kan geschiedenis op basis van kaarten geschreven worden.

Tot deze vierde categorie behoort een zeer groot aantal kaarten; kaarten waarvan men werkelijk kan zeggen dat ze op een vierkante decimeter meer zeggen dan met duizend woorden zou kunnen.

Het omgekeerde doet zich evenwel ook voor. Zo kon het grondbezit in het vijftiende-eeuwse Delft slechts uit geschreven bronnen worden afgeleid. In het Gemeentearchief van Delft is de optekening bewaard gebleven van de bedragen die in 1465 aan grondbelasting zijn betaald. Deze bedragen waren recht evenredig met de breedte van de percelen

aangezien deze alle even lang waren. Zo kon uit dit geschrift de originele percelering in de stad Delft voor het jaar 1465 volledig worden gereconstrueerd. Uit die periode is geen stadsplattegrond bewaard gebleven.

Tot de vierde categorie moeten ook de oude thematische kaarten gerekend worden. Zij zijn een produkt van de statistische kartografie; van wat men in Duitsland de „angewandte Kartographie” noemt.¹⁷ Omdat statistische bronnen voor de zeventiende en achttiende eeuw schaars zijn vormen deze thematische kaarten een welkome aanvulling.

5. Vijfde niveau

Op het vijfde niveau vinden we die kaarten die bij discussies over de volgorde van bepaalde historische feiten en gebeurtenissen een rol hebben gespeeld.¹⁸ Soms is het bestaan of bekend worden van een bepaalde kaart zelfs de aanleiding tot een dergelijke discussie geweest, zo dat sommige historici wel wensten dat de kaart onbekend gebleven was.¹⁹ Het bestaan van dergelijke kaarten kan echter niet worden ontkend en zolang de archeologie geen antwoord geeft op alle historische vragen is men genooddacht ook kaarten als bron te gebruiken.

Omdat de onzekerheid in de discussie over historische gebeurtenissen toeneemt mét de sindsdien verstreken tijd gaat het op dit niveau veelal om zeer

oude kaarten, al komen ook zeventiende-, acht- tiende- en zelfs negentiende-eeuwse kaarten voor (voorzover daarop feiten worden afgebeeld die uit de „gewone” documentatie bekend zijn). Hier wil ik mij beperken tot enkele opmerkingen over de kartografie van ontdekkingen buiten Europa, een populair onderwerp maar niet mijn specialiteit. Als voorbeeld noem ik de betwiste afbeelding op oude kaarten van:

- „Java la Grande” op de portolaankaarten uit Dieppe, waarin men een afbeelding van het Australische continent heeft gezien. Deze weergave is waarschijnlijk op Portugese bronnen gebaseerd waarvan echter niets bewaard gebleven is.²⁰
- De binnenlanden van Zuid Afrika op Fra Mauro's wereldkaart uit 1459, waardoor gesuggereerd wordt dat die gebieden in de middel-eeuwen reeds werden geëxploreerd.²¹
- De vermaarde afbeelding van Nieuw Zeeland op zestiende-eeuwse Chinese wereldkaarten.
- De vermaarde weergave van Zuid Afrika op een Chinese manuscriptkaart van de wereld uit 1402.²²
- De toponiemen op de afbeelding van de binnenlanden van Zuid Afrika op de „Carta Marina” door Waldseemüller in 1516 vervaardigd (Vigiti Magna enz.). Behalve het „Itinerarium Portugal-

lensium” (1507), waaraan een aantal namen ontleend zijn, zouden geschriften van onbekende Portugese ontdekkingsreizigers als bron gebruikt kunnen zijn.²³

f. De vorm van Groenland op de Vinland kaart.²⁴

Een van de meest opvallende aspecten van de oude wereldkaarten, die de eerste ontdekkingen weergeven, is het feit dat naarmate de afbeelding meer met de werkelijkheid overeenkomt, de betrouwbaarheid van de kaart meer aan twijfel onderhevig is. Zolang er geen geschreven bronnen zijn, die een aanvullend bewijs leveren, wordt de loop van een kustlijn (op een kaart) die niet in overeenstemming is met de chronologie van de ontdekkingen, zoals de door de historici algemeen wordt aangenomen, als verdacht beschouwd. Het schijnt, dat kartografen ongeloofwaardiger zijn dan schrijvers. Deze onbillijke houding is een gevolg van de onkunde van historici aangaande de morele beroepscode van kartografen. Des te misplaatster is deze houding waar historici zich niet een dergelijke moderne weergave bekommeren als het om achttiende- of negentiende-eeuwse kaarten gaat, die slechts van lokaal belang zijn. Maar zodra een kaart een fundamenteel idee in de ontdekkingsgeschiedenis ter discussie stelt, verheft een ieder zijn stem tegen de kartografische falsificatie. Neem bijvoorbeeld het

3. Vijfde niveau. Deel van de „Carta Marina” van Martin Waldseemüller uit 1516. Getoond wordt Zuid-Afrika. (Foto: Universiteitsbibliotheek, Amsterdam).

feit dat tegen de tamelijk moderne afbeelding van Groenland, als eiland weergegeven, op de kaart van Johann Kepler uit 1630 geen bezwaar is aangekend terwijl de kritiek op de Vinlandkaart juist dit aspect betrof; dit terwijl de vorm van Groenland op Keplers wereldkaart niet om zestiende- en zeventiende-eeuwse waarnemingen en ervaringen was gebaseerd. Mijns inziens is het niet noodzakelijk te wachten op de ontdekking van een middeleeuws journaal van een omzeiling van Groenland om het historische bewijs van de kartografische documenten te accepteren. Wel verdienen ten aanzien van de geschiedenis van de ontdekkingen journaalen altijd de voorkeur boven kaarten.²⁵

Dikwijls moet, om de betrouwbaarheid van een zeekaart vast te stellen, het scheepsjournaal geraadpleegd worden. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de ontdekking van Tasmanië zoals die op de zeekaart van Isaac Gilsemans wordt weergegeven.²⁶ Deze ontdekking op 24 november 1642 wordt door drie kaarten gedocumenteerd, van welke kaarten er één zich in Tasmans journaal bevindt. Uit het journaal blijkt, dat de ontdekking niet door Tasmans schip de „Heemskerk” is gedaan maar door de „Zeehaan”, aan boord waarvan zich Gilsemans bevond. Ook bleek uit het journaal dat de exacte geografische positie van Tasmanië op de kaart van Gilsemans het gemiddelde was van de door de twee verschillende schepen gegiste posities.

In alle bovengenoemde voorbeelden van kaarten op dit vijfde niveau zijn geschreven bronnen ofwel niet bekend ofwel aan twijfel onderhevig. In die gevallen treedt de kaart daarvoor in de plaats en moet als een geloofwaardig getuige beschouwd worden.

6. Zesde niveau

Op dit laagste niveau van historische bewijskracht vinden we kaarten van zeer uiteenlopende soort en ouderdom. De functie van deze kaarten is slechts de illustratie in grafische vorm van hetgeen uit geschreven bronnen reeds bekend is en gemakkelijk daaruit kan worden afgeleid. De meeste geografische kaarten uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, die in atlassen verschenen zijn, behoren tot deze categorie. Zo kunnen de provinciegrenzen, de ligging van steden en dorpen, het wegenpatroon, de loop van rivieren en de topografie van de geografische overzichtskaarten van Engelse graafschappen, de Duitse landen en de Franse departementen zeer wel uit andere bronnen worden gekend. De kaart bewijst hier niets, maar illustreert slechts.

Het bewijs van historische feiten, die in de kaart wel aanwijsbaar zijn wordt als zodanig niet door de kaart geleverd. Als bijzonder voorbeeld hiervan nemen we de „Romwegkarte” uit 1500 door Erhard Etzlaub. De kaart geeft de bedevaartstroute naar Rome aan. Deze kunnen echter ook uit reisverslagen gereconstrueerd worden. Verder toont de kaart aan dat rond 1500 een wegenkaart net zo’n normaal verschijnsel was als de gratis autokaarten die men tegenwoordig bij de benzinstations ontvangt. Het is slechts vanwege de kwetsbare blad-

vorm dat er zo weinig exemplaren bewaard zijn gebleven. Hoe interessant en belangrijk de „Romwegkarte” ook is, deze beeldt geen enkel historisch feit af dat we niet reeds kenden. De kaart bewijst slechts iets zeer in het algemeen, namelijk dat schetsmatige goedkope wereldkaarten al rond 1500 in Europa in omloop waren.

Om verschillende redenen wint de kaart aan waarde als deze historische feiten of gebeurtenissen weergeeft. Eén van die redenen is het feit dat de geschiedwetenschap door middel van kaarten kan communiceren. Met name in het onderwijs kan de overdracht van kennis door gebruik van oude kaarten zeer vergemakkelijkt worden. Communicatie in visuele vorm is dikwijls effectiever dan in verbale of geschreven vorm. De zeldzaamheid van oude kaarten is echter een grote belemmering voor het gebruik ervan door scholieren en studenten. In dit verband moet het verschijnen van de tegenwoordig zo talrijke facsimile’s zeer worden toegejuicht.

Een bepaald type kaart, behorend tot het laatste niveau, d.w.z. die van de geringste historische bewijskracht, wordt onterecht dikwijls op een hoger plan gezien, namelijk de historische kaart; dikwijls zijn dit kaarten van belegeringen en oorlogen (de geschiedenis wordt m.i. ten onrechte nog steeds te veel als oorlogsgeschiedenis opgevat). De aanduiding „historische kaart” houdt niet in dat dit een document met historische bewijskracht is. Zeer zelden geeft een oorlogskarte meer informatie dan wat reeds uit andere bronnen bekend is. De geschiedschrijving is niet gebaseerd op historische kaarten maar deze zijn integendeel produkten van de geschiedwetenschap.

Het zij duidelijk dat in dit artikel niet de betrouwbaarheid van kaarten als zodanig ter discussie staat; de nauwkeurigheid en volledigheid van kaarten is een geheel ander onderwerp, waarbij tal van andere, hier niet genoemde factoren een rol spelen. Historici zijn tot een waardering daarvan slechts zelden in staat, onervaren als zij zijn in het handwerk van de kartografie. Anderzijds zijn kartografen in de regel zelden bekwaam de historische bewijskracht van geschreven documenten te bepalen. Dit artikel is te beschouwen als de bijdrage van een kartograaf tot de verbetering van wederzijds begrip.

* Bewerking en vertaling door M. Kok van: C. Koeman, Levels of historical evidence in early maps (with examples), In: *Imago Mundi* XXII (1968), blz. 75-80.

NOTEN

¹ J.A. Williamson, *The voyages of John and Sebastian Cabot*. London, 1937, blz. 7.

² G.R. Crone, E.M.J. Campbell & R.A. Skelton, Landmarks in the history of British Cartography. In: *The Geogr. Journal* CXXVIII (1962), blz. 406.

³ M.P. de Bruin & H.M. Wilderom, *Tussen afsluitdammen en Deltadijken*. Middelburg, 1961-1964, 2 vol.

J.A. Beckering Vinckers, *Nota betreffende het zeegat van Texel en de aangrenzende oevers* (gestencild, met kaarten). Rijkswaterstaat, Studiedienst Hoorn, 1951.

J. Westenberg, *Oude kaarten en de geschiedenis van de kop van Noord-Holland*. In: *Verhandelingen der Kon. Ned.*

Akad. v. Wetenschappen, afd. Natuurkunde, Eerste Reeks XXIII, 2 (1961).

⁴ C. Koeman, *Handleiding voor de studie van de topografische kaarten van Nederland*. Groningen, 1963 (herdruk Culemborg, 1978), blz. 89.

⁵ W. Blumer, The oldest plan of an inhabited site dating from the Bronze Age, about the middle of the 2nd millennium B.C. In: *Imago Mundi* XVIII (1964), blz. 9-11.

⁶ *La Pianta Marmorea di Roma Antica, Forma Urbis Romae*, a cura di Gianfilippo Carettoni, Antonio M. Colini, Lucas Cozza, Guglielmo Gatti. Roma, 1960.

⁷ V.S. Forbes, Col. R.J. Gordon's contribution to Cape Geography, 1777-95. In: *S.A. Aardrijksk. Tijdschrift*, juni 1949.

⁸ British Museum, Sloane MS. 5027 d.

⁹ Edw. Lynam, Balthasar Floris van Berckenrode. In: *The Geogr. Journal* LXVII (1926), blz. 158 e.v.

¹⁰ *Catalogus: A engenharia militar no Brasil en no Ultramar Portugues antigo e moderno*. Exposição, Lisboa, 1960. C. Koeman, Nieuwe bijdragen tot de kennis van Zuid-Afrika's historische Kartografie. In: *Tijdschrift v.h. K.N.A.G.* LXIX (1952), blz. 73-95 (met catalogus van de fortificaties).

¹¹ *A list of treasure maps in the Library of Congress*. Compiled by Richard S. Ladd. Library of Congress, Washington D.C., 1964.

¹² F. de Dainville S.J., *Le langage des géographes*. Paris, 1964, XX, blz. 382.

F. de Dainville S.J., *Cartes anciennes du Languedoc, XVIe-XVIIIe s.* Montpellier, Société Languedocienne de Géographie, 1961.

¹³ G. Overdiep, Tie-Boderdiep. In: *Maandblad Groningen* 8 (1966), blz. 97-104.

¹⁴ C. Koeman, *Handleiding*, blz. 83.

¹⁵ C. Koeman, Landgiften uit de eerste helft van de XVIIIe eeuw op een manuscriptkaart uit het archief der V.O.C. In: *Archives Year Book for South African History*, Pretoria, 1955, blz. 255-267.

¹⁶ W. Pleyte, *Leiden voor 300 jaar en thans*. (Leiden), 1874 (met facsimile's van de zestiende-eeuwse ms.-stadsplattegrond).

¹⁷ E. Arnberger, Beiträge zur Geschichte der angewandten Kartographie und ihrer Methoden in Österreich. In: *Festschrift zur Hundertjahrfeier der Geographischen Gesellschaft in Wien*, Wien, 1957.

¹⁸ R.A. Skelton, The cartographic record of the discovery of North America; some problems and paradoxes. In: *Congresso International de História dos Descobrimentos*, Actas, Lisboa, 1961, blz. 1-25.

¹⁹ R.A. Skelton, Th.E. Marston & George D. Painter, *The Vinland Map and the Tartar Relation*. New Haven, 1965.

²⁰ Armand Rainaud, *Le continent austral; hypothèses et découvertes*. Paris, 1893.

²¹ P.J. Brucker, L'Afrique centrale des cartes du XVIe siècle. In: *Etudes religieuses* V (1880), blz. 559 e.v.

²² W. Fuchs, Was South Africa already known in the 13th century? In: *Imago Mundi* X (1953), blz. 50.

²³ W.G.L. Randles, *South East Africa and the Empire of Monomotapa as shown on selected printed maps of the 16th century*. Studia, Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, Coimbra, 1958, blz. 103-163.

E. Axelsson, *South East Africa, 1488-1530*. London, 1940.

²⁴ G.R. Crone, The Vinland Map cartographically considered. In: *The Geogr. Journal* 132 (1966), blz. 75-80.

²⁵ C. Verlinden, De ontdekking der Kanarische eilanden in de XIV eeuw volgens de geschreven bronnen en de Kartografie. In: *Meded. v.d. Kon. Vlaamse Acad. voor Wetensch.* XX (1958).

²⁶ F.C. Wieders, *Monumenta Cartographica*. Den Haag, 1925-33, blz. 140 e.v.

SUMMARY

The original article, of which this contribution is an adaptation, was published in *Imago Mundi* XXII (1968) p. 75-80

entitled: *Levels of historical evidence in early maps (with examples)*. Summary there: 'In the documentation of historical phenomena and facts, maps and charts share their place with written records, objects, pictures, coins and some other material. In this paper, the graphic presentation in map form is compared with the written documentation. As a contribution to the discussion about the rôle of maps and charts in the attribution of historical evidence, their rôle has been graded into six levels. The confusion about and the mistrust in the value of maps and charts as pieces of historical evidence may be remedied by dividing them into six categories of decreasing value'.

TENTOONSTELLING

Versterkte steden in Henegouwen

In België is momenteel een rondreizende tentoonstelling georganiseerd met als onderwerp de versterkte steden van Henegouwen, waarbij enkel reproducties getoond worden, maar telkens aangevuld door originelen bewaard in iedere instelling, waar de tentoonstelling gehouden wordt. De tentoonstelling komt nog in de volgende plaatsen:

Lessines, Feestzaal C.P.A.S. (eind mei/begin juni), Soignies (juni), Enghien (eind juni/begin juli), Le Roeulx, kasteel (half juli/half augustus), Ath (half augustus/begin september), Beaumont (half september/begin oktober), Bois du Luc (Houdeng-Aimeries) (eerste helft oktober), Chimay (tweede helft oktober), Binche (eind oktober/half november), Mons (Bergen) (half november/begin december) en Charleroi, Musée du Verre (begin januari 1985).

Ter gelegenheid van deze tentoonstelling is ook een boek uitgegeven: *Les enceintes urbaines en Hainaut* (Bruxelles, Crédit communal de Belgique) 295 blz. met talrijke illustraties en kaarten. Iedere instelling vult dit boek aan (of niet) met een korte tekst.

LUCAS JANSZ WAGHENAER

een simpel burgher ende stuurman ter zee

In 1984 is het 400 jaar geleden dat Lucas Jansz Waghenaer de eerste gedrukte zee-atlas te Leiden liet verschijnen onder de titel: „Spiegel der Zeevaerdt”. Deze zee-atlas is een mijlpaal in de ontwikkeling van de Westeuropese navigatie. Naar aanleiding van deze belangrijke gebeurtenis organiseert het Zuiderzeemuseum in samenwerking met het Rijksmuseum Nederlands Scheepvaartmuseum, het Maritiem Museum Prins Hendrik en het Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht een tentoonstelling van het werk van deze Enkhuizer kaartmaker.

Deze tentoonstelling, die van 17 augustus tot en met 21 oktober 1984 in twee zalen van het Binnenmuseum zal worden gehouden, zal aandacht besteden aan een drietal onderwerpen:

- de ontwikkeling van de Nederlandse leeskaarten in de 16e eeuw, die de voorlopers waren van de eerste gedrukte zee-atlas;
- leven en werk van Lucas Jansz Waghenaer, waarin de nadruk zal komen te liggen op de door hem vervaardigde zee-atlassen, die in gedrukte vorm voor het eerst een breder publiek bereikten;
- de Noordhollandse kartografenschool — met als belangrijkste centra Edam en Enkhuizen waarvan Waghenaer als stamvader kan worden beschouwd.

Met deze tentoonstelling presenteert het Zuiderzeemuseum een overzicht van een belangrijke Nederlandse bijdrage aan de maritieme kartografie waarvoor binnen- en buitenlandse bruikleengevers zeldzaam kaartmateriaal zullen afstaan.

Het museum is dagelijks geopend van 10-17 uur, zon- en feestdagen van 12-17 uur.

Ter gelegenheid van deze bijzondere tentoonstelling zal de Vereniging Vrienden van het Zuiderzeemuseum een geïllustreerde monografie onder de titel „Lucas Jansz. Waghenaer, een simpel burgher ende stuurman ter zee” doen verschijnen. Hierin zullen bijdragen worden opgenomen van binnen- en buitenlandse deskundigen op het gebied van de maritieme kartografie.

In 1782 wordt in Dessau een opmerkelijke kaart gepubliceerd, nl. de *Neue Carte von Europa welche die merkwürdigsten Producte (...) enthält* door A.F.W. Crome.¹ Deze kaart wordt algemeen beschouwd als de eerste economisch-thematische kaart; Robinson² noemt deze kaart de enige „quasi-thematic map on an economic subject”, die in de 18e eeuw is uitgegeven. De eigentijdse waardering blijkt uit de vele herdrukken, navolgingen³ en uit het uitgeven van dezelfde kaart in het Nederlands. De originele Duitse versie wordt op 19 november 1782 door de Amsterdamse boekverkoper D. Schuurman in de *Amsterdamsche Courant* te koop aangeboden, de kaart is volgens deze advertentie „zeer nuttig en dienstig voor alle Kooplieden en Liefhebbers der Geographie, om in een opslag van 't oog te kunnen zien, welke Producten, in alle Landen en byzondere Plaatzen van Europa voortgebracht worden.” In dezelfde advertentie wordt aangekondigd dat er een Nederlandse uitgave met beschrijving zal verschijnen. Voor de vertaling (en vermeerdering) van de beschrijving werd Benjamin Bosma verzocht, die het speet dat hij deze opdracht te laat kreeg. De produktie van de kaart was al zo vergevorderd, dat het niet meer mogelijk was verbeteringen aan te brengen. Anders was een

grotere en meer uitgebreide kaart gemaakt. De titel van de Nederlandstalige beschrijving is *Koopmans Geographie of Beschrijving der voornaamste producten van Europa verrykt met eene nieuw uitgevondene geographische producten kaart. Naar het Hoogduitsch van A.F.W. Crome, met eene voorrede en verscheidene ophelderingen der vreemde munten, maaten en gewigten voorzien, door Benjamin Bosma, A.L.M., Philosophiae Doctor, Lid der Utrechtsche en Vlissingsche Genootschappen, enz.*

Op 4 oktober 1783 wordt deze uitgave in de *Amsterdamsche Courant* aangeboden als „niet alleen zeer nuttig voor Kooplieden, om eene algemeene kennis van alle Producten van Europa te verkrygen, maar ook zeer dienstig voor Neêrlandsch Jeugd, die tot de Negotie wordt opgeleid, om daaruit benevens den Koophandel, gemaklyk eene volkomen kennis van de Geographie te verkrygen.” En alsof dit nog niet voldoende is dan kan, volgens Bosma's voorrede, de kaart „ook nog dienen tot sieraad op een Koopmans Comptoir, wanneer zy op bordpapier geplakt, of in een Lystje gevoegd zynde, word opgehangen, en kan daarenboven nog van groot nut zyn, om den wagtenden of leedig zynde aanleiding te geeven van zich met

het beschouwen derzelve, op een leerzaame wyze, te vermaaken."

De kaart heeft in totaal een formaal van $53\frac{1}{2} \times 69$ cm, het kaartbeeld zelf $42\frac{1}{2} \times 50$ cm en is gegraveerd door P. Mol. De titel is *Nieuwe Geographische Kaart van Europa inhoudende de aanmerkelykste Producten (...)*, het impressum is *Te Amsterdam by D. Schuurman 1783*. De afbeelding is exact gelijk aan het Duitse origineel, alleen de „landschaps-cartouche" met de opdracht aan de vorst van Anhalt-Dessau is niet gekopieerd. De betreffende ruimte in de linkerbovenhoek van de kaart is leeg gelaten, alleen zijn de parallellen uit de losse hand doorgetrokken. De namen en teksten in de rand zijn letterlijk vertaald. De „lettersymbolen" (afkortingen van het betreffende produkt) zijn waar nodig aan het Nederlands aangepast; onzorgvuldigheid hierbij leidde tot het dubbel voorkomen van de afkorting „Pr" voor zowel „Paarlen" als „Paarden", de laatste was op het origineel „Pf".

Een bewijs dat deze Nederlandse uitgave bij het publiek goed ontvangen is vormt de snelle tweede druk in 1786 bij de Amsterdamse boekverkoper Jacob Kok Pietersz. De kaart in deze tweede druk is ongewijzigd.

Tenslotte een opmerking over de prijzen. In de genoemde advertentie van 4 oktober 1783 wordt het complete boek aangeboden voor 3 gulden en 10 stuivers, de kaart apart f 1,-, op bordpapier f 2:5:-, op linnen f 2:-, dito met witte rollen f 2:5:- en met zwarte zollen f 2:14:-.

Noten

¹ Een exemplaar van deze kaart bevindt zich in de collectie Ackersdijck (nr. 219) en collectie Moll (gemonteerd aan stokken, niet in cat.) op het Geografisch Instituut te Utrecht. Het exemplaar uit de collectie Ackersdijck is afgebeeld in Robinsons boek, blz. 56 (zie noot 2) en in de catalogus van de tentoonstelling *Oude Kaarten & Globes* (Utrecht, Universiteitsmuseum, 1965). Zie ook de catalogus van de tentoonstelling *Toonneel des Aerdrijcx* (Utrecht, Universiteitsmuseum/Geografisch Instituut, 1983), nr. 55.

² A.H. Robinson, *Early thematic mapping in the history of cartography*. Chicago and London, 1982, blz. 54.

³ C. Koeman bespreekt een navolging in zijn artikel „Symbolen op een tweetal produktenkaarten in een Nederlands aardrijkskunde-leerboek uit 1801" in *Caert-Thresoor* 2, 2(1983), blz. 22-23.

TENSTOONSTELLING

Enkhuizen in kaart

Ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de vereniging „Oud Enkhuizen" wordt van 1 juni tot en met 1 september 1984 de tentoonstelling „Enkhuizen in Kaart" georganiseerd. Deze expositie bevat landkaarten uit de periode 1577-1940 met o.a. kaarten van Waghenaer, Joan Blaeu, Jacob van Deventer en Egbert van den Hoof. Verder enige realia, documenten, tekeningen en prenten van Pronk. De tentoonstelling wordt op 1 juni 1984 door Prof. dr. ir. C. Koeman om 20.15 uur geopend. Plaats: Stedelijk Waagmuseum Enkhuizen, Kaasmarkt 8 (Expositieruimte). Het museum is dagelijks, behalve maandag, geopend van 10 tot 12 uur en van 14 tot 17 uur, op zondag alleen van 14 tot 17 uur.

World map of Pomponius Mela
(1417, Reims, Bibl. de la Ville Ms 1321)

ATLAS DE SANTAREM

The "Atlas composé de Mappemondes, de Portulans et de Cartes hydrographiques et historiques", compiled by the 2nd Viscount de Santarem (Paris, 1849) was the first scientific atlas on the history of cartography ever published. It has now become extremely rare and almost no complete copies exist. A facsimile edition of this very important work is now in preparation and will appear late 1984. It will be accompanied by an introduction by Dr. Helen Wallis (British Library). There will be carto-bibliographical information on all 180 maps and charts, and chapters on various aspects of the atlas by Drs. A.H. Sijmons (Formerly Map Curator, University of Amsterdam). The printing is limited to 300 copies. Price Dfl. 750,- approximately.

A detailed prospectus will be sent on application by the publishers:

RUDOLF MULLER - P.O.BOX 9016 - 1006 AA AMSTERDAM (THE NETHERLANDS)

Inleiding

In 1947 schreef Fockema Andreae, sprekend over de kartografie in Nederland gedurende de middeleeuwen: „Van dat tijdvak (sc. laat-Romeinse) af tot op de zestiende eeuw moet de geschiedschrijver wijde ruimten met overhaasting doorschrijven, omdat ze voor zijn blik niets bieden”.¹ In die tijd waren er nog maar slechts enkele toevallig gevonden 14e en 15e eeuwse kaartjes bekend. Bovendien meende men dat de historicus weinig of niets met deze onnauwkeurige en weinig gedetailleerde kaarten zou kunnen aanvangen. Evenwel, nu beziet men de middeleeuwse kartografie in Nederland anders. Ten eerste zijn er juist de laatste jaren verhoudingsgewijs veel middeleeuwse kaarten uit de archieven naar boven gekomen en ten tweede gaat men de kaarten anders beoordelen. Indien men bij de beoordeling van de kaart meer oog heeft voor het doel waarvoor zij werd gemaakt, voor de kaartenmaker en de toenmalige stand der techniek, dan kunnen deze oude kaarten zeer wel bij historisch onderzoek bruikbaar zijn. Opvallend is dat veel van de middeleeuwse kaarten verband houden met een of ander juridisch conflict.² Dankzij grootscheeps onderzoek van de archieven van de laat-middeleeuwse hoge gerechtshoven werd een flink aantal van deze proceskaarten gevonden.³

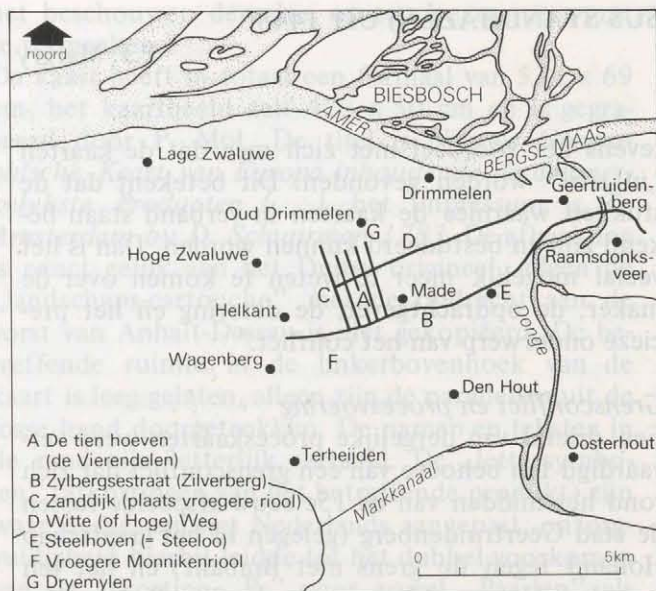
Het is niet toevallig dat vooral in deze rechterlijke archieven kaarten worden gevonden. In de 15e eeuw kwam het namelijk steeds meer voor dat men bij conflicten in beroep ging bij de hoge gerechtshoven zoals sinds 1428 het Hof van Holland en Zeeland of sinds 1477 de Grote Raad van Mechelen. In het geval van een bezittersconflict dat door een plaatselijke schepenbank werd afgehandeld, konden de schepenen zelf nog het „quaestieuse lant” in ogenschouw nemen, maar de hoogste gerechtelijke instanties hadden een sterk sedentair karakter en moesten zich daarom door afgevaardigden laten informeren. De afgevaardigden stelden zich ter plaatse op de hoogte en maakten soms ook een kaart om het gebied voor het hof aanschouwelijk te maken. Daarnaast was het ook mogelijk dat één van de partijen in het conflict vrijwillig een kaart inbracht, hopende daarmee het hof beter van haar gelijk te kunnen overtuigen. Door het meer en meer aanwenden van de kaart als een praktisch hulpmiddel, werd de kaart steeds preciezer en belangrijker. Op kaarten werden grenzen en bezittingen ingetekend, waarmee ze tevens de functie verkregen van bewijsmateriaal.

De reden waarom deze juridische kaartjes, in tegenstelling tot de meeste andere middeleeuwse kaarten, goed bewaard zijn gebleven, ligt in het feit dat het *proceskaarten* zijn. Dergelijke kaarten werden samen met de andere processtukken in de proceszak bewaard, zodat de kans op beschadiging of vreemding uit de meestal goed bewaarde rechterlijke archieven beperkt was. Deze situatie brengt

tevens het voordeel met zich mee dat de kaarten „in situ” worden gevonden. Dit betekent dat de stukken waarmee de kaarten in verband staan bekend zijn en bestudeerd kunnen worden. Dan is het veelal mogelijk meer te weten te komen over de maker, de opdrachtgever, de datering en het precieze onderwerp van het conflict.⁴

Grensconflict en procesvoering

Een drietal van dergelijke proceskaarten werd vervaardigd ten behoeve van een grensconflict dat zich rond het midden van de 15e eeuw afspeelde tussen de stad Geertruidenberg (gelegen in het graafschap Holland tegen de grens met Brabant) en het ten noorden daarvan gelegen ambacht Standhazen. Het stadsrecht dat Geertruidenberg in 1213 had gekregen en andere oorkonden die in verband staan met de grenzen en de grootte van de gebieden zijn onvoldoende duidelijk om de oorspronkelijke situatie precies te kunnen reconstrueren. In ieder geval is het zo dat Geertruidenberg in 1447 de toen geldende grens niet meer wilde erkennen. In dat jaar probeerde de schout van de stad duidelijk te maken dat een deel van Standhazen behoorde tot de vrijheid van de stad. Hij deed dat door de in dat gebied rechtsprekende Standhazense heemraden over hun vonnissen aan te spreken. Daarop ging in oktober 1447 de ambachtsheer van Standhazen, Jan IV graaf van Nassau en heer van Breda (1410–1475), bij de president en raad van Holland klagen dat de schout zich bemoeide met zaken die binnen het ambacht Standhazen plaatsvonden.⁵ Schout en schepenen van Geertruidenberg antwoordden hierop dat het toch duidelijk was dat het betreffende deel van Standhazen behoorde tot de stadsvrijheid en wilden zich in hun oude rechten bevestigd zien.⁶ Het gebied waarop het proces betrekking heeft was een stuk veen dat in 1448 nog steeds „wilt ende ongebruycet” was.⁷ Het maakte deel uit van de systematische veenontginningen die in de 13e en 14e eeuw in het zuidelijk deel van het waterschap van de Grote Waard plaatsvonden. Dit veen ter grootte van tien hoeven en twee bunder werd in 1357 aan een aantal personen in erfcijns uitgegeven.⁸ Het werd in noord-zuidrichting in vier vrijwel gelijke delen gesplitst: de zgn. Vierendelen.⁹ Van het oosten naar het westen werd dit veen door de Witte Weg en het ernaast gelegen riool in twee delen verdeeld. Standhazen beschouwde nu deze weg als de grens met de stadsvrijheid van Geertruidenberg terwijl de stad ook aanspraak maakte op het gedeelte ten noorden van de Witte Weg. Het proces dat Jan van Nassau in gang had gezet speelde in 1448 nog steeds. Hij had toen minstens negen Bergenaren bij elkaar kunnen krijgen die voor hem wilden getuigen dat Standhazen nergens binnen de stadsvrijheid lag en dat beide partijen elk de helft van de door de Witte Weg gescheiden tien hoeven in bezit hadden.¹⁰ Het was in dit stadium van

1. Overzichtskartaal van het betreffende gebied.

het proces dat Jan van Nassau één van de drie kaarten die hij van dit gebied had laten tekenen meegaf aan de afgevaardigde commissarissen van het Hof van Holland. De kaart was bedoeld als een toelichting op een eerdere brief aan het Hof waarin hij de ambachtsgrenzen had omschreven.¹¹ Hij hoopte daarmee sterker te komen staan bij de repliek die hij op 4 juni van dat jaar bij de Hollandse graaf mocht indienen.¹²

De hierboven genoemde commissarissen waren op verzoek van de Raad van Holland naar het gebied afgereisd om het Hof een beter inzicht in de plaatselijke situatie te kunnen bieden. Arent van Gent, raad en ridder, Willem Boolle, secretaris en een niet nader genoemde klerk verbleven er vijf dagen.¹³ Zij gingen „op ende over de plaetse daer geschille om is”, spraken met getuigen, raadpleegden stukken en maakten aan de hand daarvan een rapport op, dat volgens de Raad van goede kwaliteit was.¹⁴ Dat zij misschien ook een kaart maakten is nergens uit gebleken.

Door dit rapport kwam het proces in een volgend stadium. Nog eenmaal moest de deurwaarder Jan van Nassau en de stad Geertruidenberg ontbieden voor een laatste bezoek op 1 oktober 1448. Tenslotte vond op 20 december de uitspraak plaats en werd Geertruidenberg in het gelijk gesteld omtrent haar aanspraken op een deel van Standhazen.¹⁵ De hierdoor verkregen vergroting van de stadsvrijheid is op latere kaarten als een rechthoekige uitstulping van de noordgrens zichtbaar.¹⁶

De proceskaarten

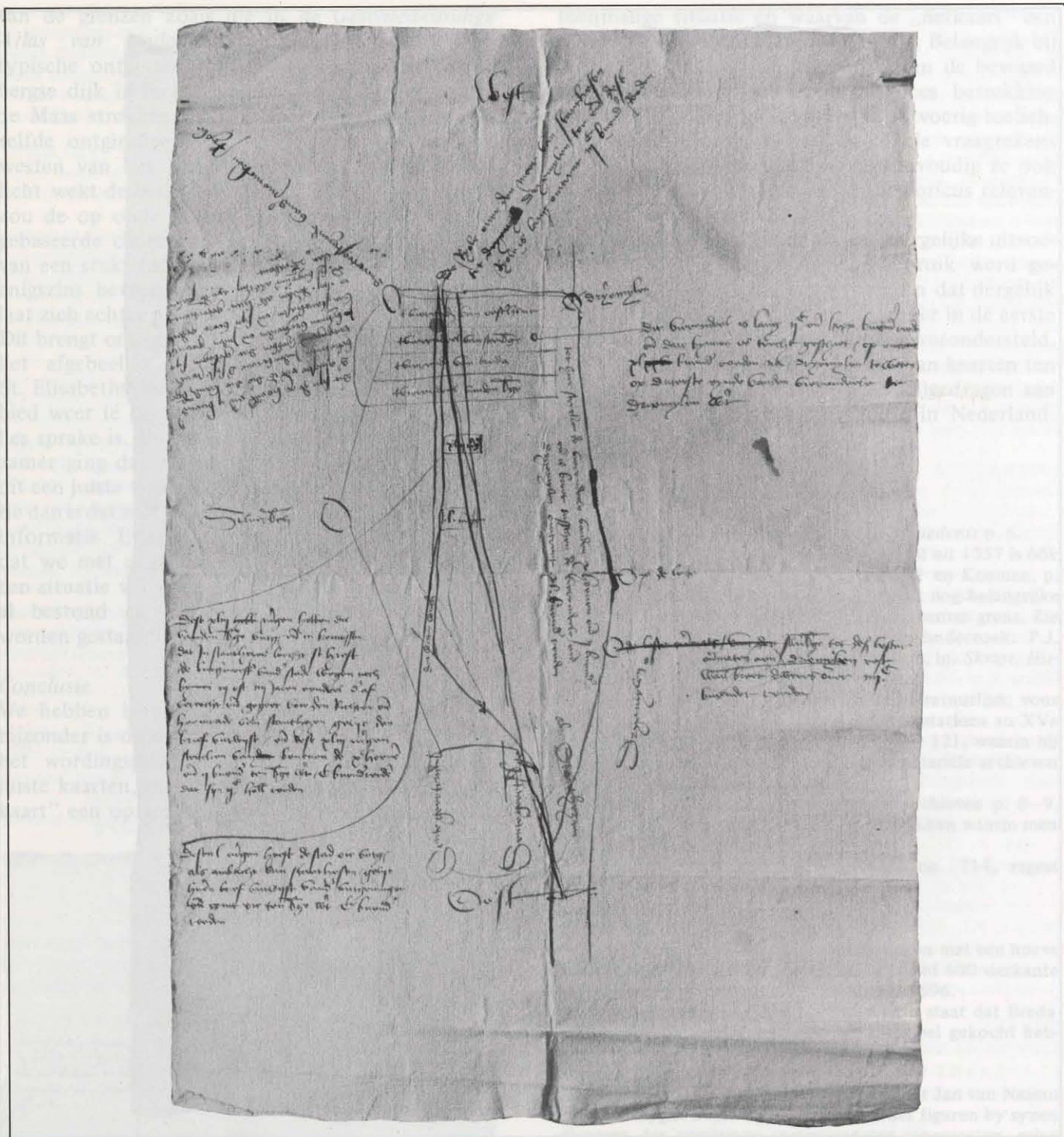
Van de zijde van Jan van Nassau is een aantal stukken uit dit proces in het archief van de Nassause Domeinraad bewaard gebleven.¹⁷ Behalve drie charters werden de drie proceskaarten, minuten van stukken, notities en de op rollen geschreven retroacta in een omslag vervat. Aangezien kaarten vroeger nog niet in een archiefinventaris werden beschreven, vielen de kaarten in deze omslag niet op.

Het bijzondere van deze drie kaarten is niet alleen de ouderdom, maar vooral het feit dat het dezelfde kaarten zijn; dat wil zeggen kaarten die hetzelfde gebied afbeelden, maar telkens een ander stadium van kaartwording weerspiegelen. Men zou kunnen spreken van een „klad-”, een „minuut-” en een „netkaart”.

Als men deze kaarten bij onderzoek zou willen gebruiken, moeten ze beoordeeld worden. Allereerst is het belangrijk te weten dat één van de partijen in het proces, Jan van Nassau, de opdrachtgever tot het maken van de kaarten was.¹⁸ We moeten dan ernstig rekening houden met een subjectieve weergave van de werkelijkheid. Daarnaast is de kaartvervaardiging van belang. Enigszins meetkundig betrouwbare kaarten kunnen we pas na de intrede van de driehoeksmeting in Nederland rond 1530 verwachten. Hoe het kaarttekenen in 1448 in zijn werk ging is moeilijk vast te stellen. Wiskundige technieken werden pas in de tweede helft van de 15e eeuw in Nederland toegepast en het eerste Nederlandse landmeetkundige handboek verscheen niet voor 1513.¹⁹ Wel was het toen al mogelijk om vrij nauwkeurige opmetingen te doen met behulp te doen met behulp van koorden met een bepaalde vaste maat.²⁰ Hoewel de heren van Breda reeds in 1430 een eigen „gesworen lantmeter tsants van Breda” hadden die met de precieze uitmeting van de nieuwe ontginningen was belast,²¹ blijkt uit geen enkel stuk dat deze ook bij de vervaardiging van de onderhavige kaarten was betrokken.

Bezien we de drie kaarten dan wordt al snel duidelijk dat hier niet een betrouwbare opmeting aan ten grondslag lag. De op de kaarten met „omtrent” aangegeven afmetingen wijzen ook in die richting. Gaat men met deze getallen rekenen en ze uit zetten op de moderne topografische kaart dan blijken ze niet geheel te kloppen.²² Welnu, dat was ook niet noodzakelijk voor het doel van de kaart. Er werd geen exacte weergave van het terrein beoogd, maar vooral het verloop van de grens door het midden van de tien hoeven moet aan het Hof duidelijk worden gemaakt. Waarschijnlijk werd de kaart samengesteld aan de hand van eigen observaties, die konden steunen op het feit dat de gebieden „aldair beput ende bepaelt sijn”, aan de hand van getuigen, oude oorkonden, ontginningsopmetingen en misschien een voorbeeldkaart.

Een dienaar van de heer van Breda, een klerk of een ander die kon schrijven en tekenen, zal met de vervaardiging zijn belast. Op een groot vel papier maakte deze met behulp van pen en zwarte inkt allereerst een „kladtekening”. Hier bracht hij de belangrijkste topografische elementen en de daarmee samenhangende schriftelijke informatie op aan. Gezien de nog weinig gestructureerde opzet, de slordige lijnen, vlekken en doorhalingen kan men met recht van een „kladkaart” spreken, welke mogelijk voor een deel in het veld werd samengesteld. Toen de maker hiermee klaar was moest hij een nieuwe kaart maken die toonbaar en duidelijk zou zijn voor het Hof van Holland. Hij maakte de

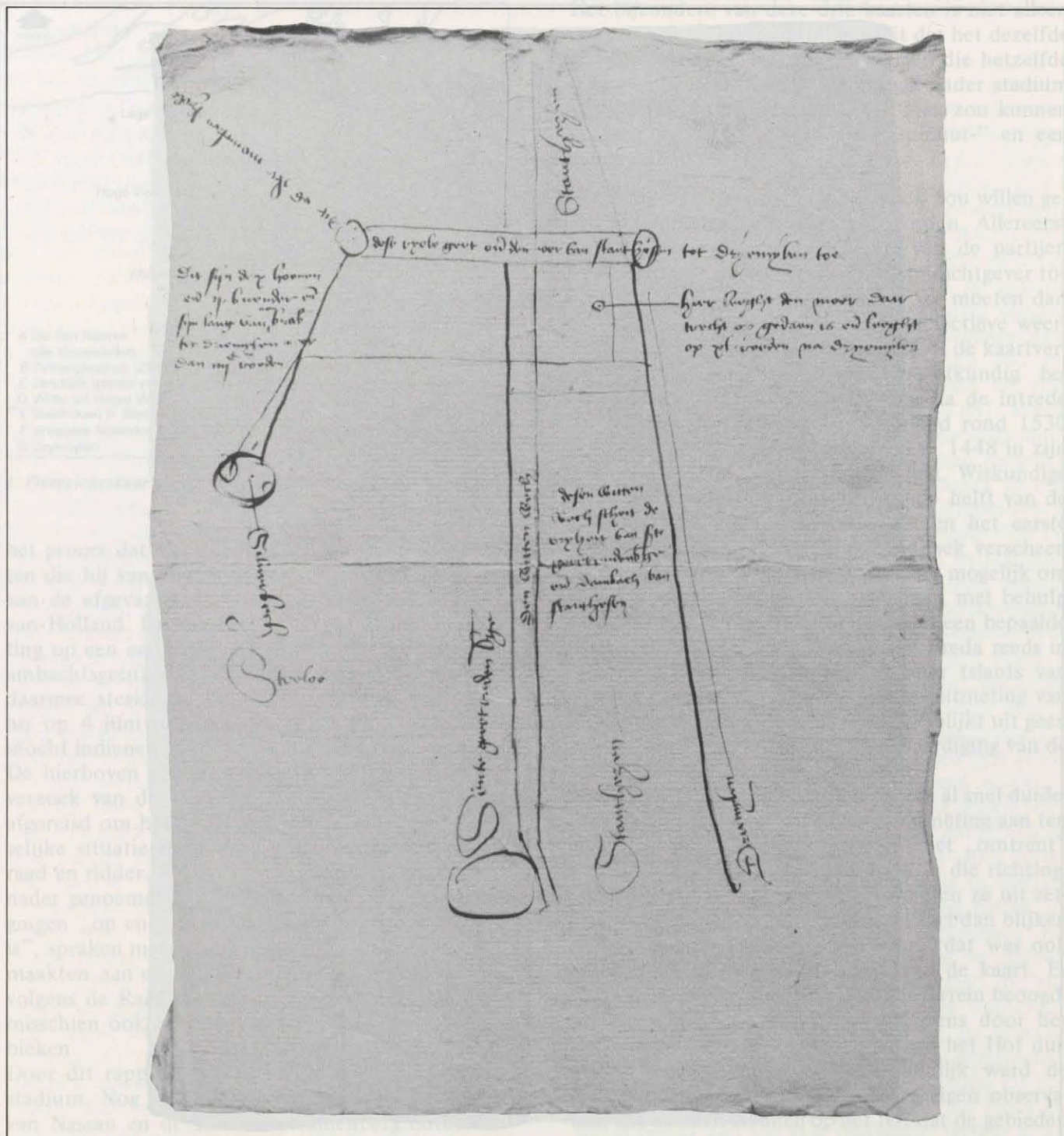

2. „Kladkaart”, ca. 432 x 293 mm.

kaart nu de helft kleiner, bracht er de essentialia – immers de kaart moest functioneel zijn – met betrekking tot het proces op aan en proportioneerde de vormen van de gebieden meer naar de werkelijkheid. We noemen dit de „minuutkaart”. Dit zou een geschikte kaart zijn geweest, maar hij was nog niet geheel naar wens van de opdrachtgever. De maker had nu juist de kaart teveel naar de werkelijkheid gemaakt, terwijl Jan van Nassau wilde laten uitkomen dat het deel van de tien hoeven dat in Standhazen lag even groot was als het stuk binnen de stadsvrijheid. Weer een nieuwe maar nu definitieve „netkaart” werd gemaakt. Dezelfde informatie kwam erop te staan evenals een onjuiste ver-

deling van de tien hoeven door de door hen als grens aangeduide Witte Weg. Voor de personen van het Hof van Holland die onbekend waren met de plaatselijke topografie werden de namen van de Maas en de aangrenzende ambachten toegevoegd. Zoals ook bij de andere twee kaarten werd deze op de juiste wijze georiënteerd.

Deze laatste kaart werd daarna aan de commissarissen meegegeven voor het Hof te 's-Gravenhage. Na de uitspraak van de rechter zal de kaart samen met het charter waarin het vonnis stond geschreven en de door Geertruidenberg ingediende onkostenopgave terug zijn gegeven. Dit zou de aanwezigheid

3. „Minuutkaart”, ca. 300 x 219 mm.

van de kaart in het archief van de Nassaus kunnen verklaren.²³

De kwaliteit van de kaarten

Wat bieden de kaarten ons? We zien een weergave van de stadsvrijheid van Geertruidenberg en het later verdwenen ambacht Standhazen, die zoals gezegd niet meetkundig juist is, maar die vooral in het geval van de „minuutkaart” een toch opvallend goede vormovereenkomst biedt met de werkelijkheid.²⁴ Zowel wat de vorm van de langgerekte rechthoek die de stadsvrijheid vormde als wel de schuine noordgrens van Standhazen. Ook de Witte Weg en de daaraan gelegen tien hoeven zijn vrijwel

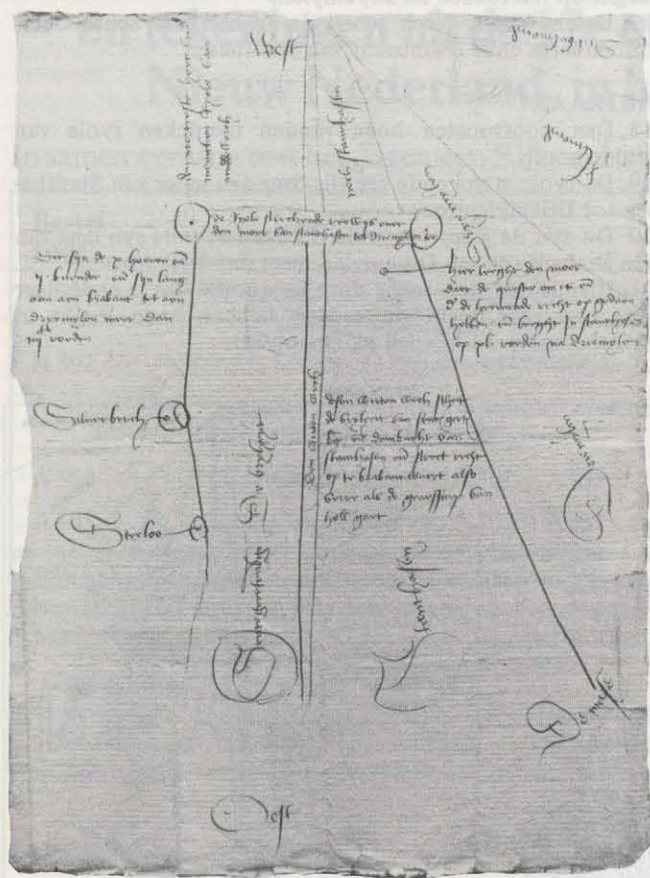
gelijk op de moderne topografische kaart terug te vinden. Op de plaats van het Monnikenriool ligt nu de Zanddijk. De aangegeven toponiemen zijn eveneens goed geplaatst. Alleen is de kaart voor het minder terzake doende gebied ten westen van het Monnikenriool sterker geschematiseerd. Maar de relatieve betrouwbaarheid van de kaarten geeft toch reden om in de weliswaar ook geschematiseerde ambachtsgrenzen zoals die op de „netkaart” voorkomen, een afspiegeling te zien van de vroegere grenzen tussen Drimmelen (Driemylen), Almonde en Dubbelmonde. De loop van die oude grenzen kent men niet precies en daarom kunnen deze kaarten een verbetering geven ten opzichte

van de grenzen zoals die in de *Geschiedkundige Atlas van Nederland* voorkomen.²⁵ Het zijn typische ontginningsgrenzen die vanaf de Zevenbergse dijk in rechte maar wijkende lijnen tot aan de Maas strekken. In Standhazen kunnen we eenzelfde ontginningsambacht zien dat zich ook ten westen van het Monnikenriool uitstrekte. In dat licht wekt de beslissing van het Hof van Holland als zou de op oude maar niet zo precieze oorkonden gebaseerde claim van Geertruidenberg ten aanzien van een stuk land midden in Standhazen juist zijn, enigszins bevreemding op. De precieze toedracht laat zich echter niet achterhalen.

Dit brengt ons op het probleem van de datering van het afgebeelde. De kaarten zijn 27 jaar na de St. Elisabethsvloed getekend, maar lijken het gebied weer te geven zonder dat er van enig landverlies sprake is. Nu weten we dat het landverlies langzamer ging dan men vroeger aannam, maar mocht dit een juiste weergave zijn van de toenmalige situatie dan is dat zeer belangrijke historisch-geografische informatie. Evenwel, we moeten rekening houden dat we met een proceskaart te maken hebben die een situatie wil weergeven zoals die lang voor 1448 al bestond en die met oude oorkonden moet worden gestaafd.

Conclusie

We hebben hier een serie kaarten besproken, die bijzonder is omdat ze van een middeleeuwse kaart het wordingsproces laat zien. Geen meetkundig juiste kaarten, maar een serie waarvan de „minuutkaart” een opmerkelijk getrouw beeld geeft van de

4. „Netkaart”, ca. 300 x 219 mm.

toenmalige situatie en waarvan de „netkaart” een deels vertekend, partijdig beeld geeft. Belangrijk bij de beoordeling van de kaarten waren de bewaard gebleven stukken die op het proces betrekking hebben. Deze konden de kaarten uitvoerig toelichten, desalniettemin bleven er enkele vraagtekens staan. Het blijkt toch dat – hoe eenvoudig ze ook zijn – middeleeuwse kaarten de historicus relevante informatie kunnen bieden.

Het feit dat er in 1448 al op een dergelijke uitvoerige wijze door procespartijen gebruik werd gemaakt van kaarten, moet erop wijzen dat dergelijk kaartgebruik en vervaardiging al eerder in de eerste helft van de 15e eeuw kan worden verondersteld. Het is waarschijnlijk dat het maken van kaarten ten behoeve van processen sterk heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de kartografie in Nederland.

NOTEN

- 1 Fockema Andreae en Van 't Hoff, *Geschiedenis* p. 6.
2 De zeer ruwe schets van de Grote Waard uit 1357 is óók een proceskaart, zie onder noot 1 plaat 1 en Koeman, p. 28–29. Zelfs deze zeer vroege kaart bevat nog belangrijke historische informatie m.b.t. Hollands-Brabantse grens. Zie voor gebruik van kaarten bij historisch onderzoek: P.J. Margry, *Kaartmateriaal als historische bron*, in: *Skript, Historisch Tijdschrift* 5 (1983) pp. 267–280.
3 Zie de artikelen van Huussen in de literatuurlijst; voor Frankrijk: F. de Dainville, *Cartes et Contestations au XVe siècle*, in: *Imago Mundi* 24 (1970) pp. 99–121, waarin hij grensgeschilkaarten bespreekt die hij in notariële archieven vond.
4 Huussen, *Kartografie en rechterlijke archieven* p. 8–9, hij geeft een opsomming van de processtukken waarin men informatie t.a.v. kaarten kan verwachten.
5 Drossaers, *Nassauschen Domeinraad* no. 714, regest 1574.
6 *ibid.* regest 1575.
7 *ibid.* regest 1588.
8 *ibid.* regest 551. We hebben hier te maken met een hoeve van 18 morgen waarbij elke morgen 6 hont of 600 vierkante roeden (van 3.96 cm.) telt, cfr. *ibid.* regest 696.
9 *ibid.* regest 839 dd. 23–8–1395, hierin staat dat Breda en Steenberghe ieder onlangs een vierendeel gekocht hebben.
10 *ibid.* regest 1588.
11 *ibid.* regest 1574 dd. oktober 1447, dat Jan van Nassau „wail betuyght heeft de paelsteden na der figuren by synen dieneren der vorscreven commissarissen overgegeven, gelyc als die selve paelsteden genoemt staen inden iersten brief byden vorgenoemde greve geproduceert”.
12 *ibid.* regest 1589.
13 *ibid.* no. 714, los blad genummerd met 24, zijnde een onkostenrekening van Geertruidenberg die Jan van Nassau moest vergoeden.
14 *ibid.* regest 1588; regest 1606; „informatie ende duechdelic onderzoek gedaen”.
15 *ibid.* regest 1606, Geertruidenberg zal: „inde possessie ende bezete wesen ende blijven, kensse nemen, recht doen ende vorderen zullen inden plaetse van lande ende moeren bi onze stede” . . . „want die moeren die dair op ende over de heemraden ende scoutet van Stanthezen rechte geploghen hadden bynnen der vryheyt onser voirscreven stede ende hebben de voirscreven onze scout ende scepenen der selver stede dair op ende over altyt rechts rustelic geploghen ende gehantiert van zoe ouden ende langen tyden nederwaert dat van dien in menschen geheuchnisse geen contrarie en is”.
16 cfr. *Historische Kaart van Noord-Brabant 1795*, red. W. van Ham, J. Vriens. Den Bosch 1980.

- ¹⁷ Drossaers, *Nassauschen Domeinraad* inventarisnummer 714.
¹⁸ zie noot 11.
¹⁹ Koeman, p. 40–45.
²⁰ Huussen, *De opmeting* p. 107, gebruik van een meetkoord in 1500 met een lengte van 90 roeden.
²¹ Cerutti, no. 399 dd. 1–5–1430; no. 446 dd. 8–6–1435.
²² Huussen, *Jurisprudentie* p. 6, zegt dat indien er afmetingen op de kaart worden aangegeven, dit verwijst naar een opmeting ten behoeve van de kaart.
²³ Nog een mogelijkheid is dat er een vierde kaart is gemaakt die bij het Hof is gebleven.
²⁴ cfr. Margry, *Geertruydenberghe* p. 31–34 en de daarbij behorende reconstructiekaart t.o. p. 35; Alg. Rijksarchief Den Haag, Kaartenzaal VTH 1743 kaart van de Emilia-polder uit 1641 en ook de moderne Topografische Kaart.
²⁵ *Geschiedkundige Atlas van Nederland*; Eerste deel, Begin –1561, red. A.A. Beekman e.a. Den Haag 1913–1939, blad: De St. Elisabethsvloed in 1421. De Bourgondische tijd, blad 4 (2e druk).

LITERATUUR

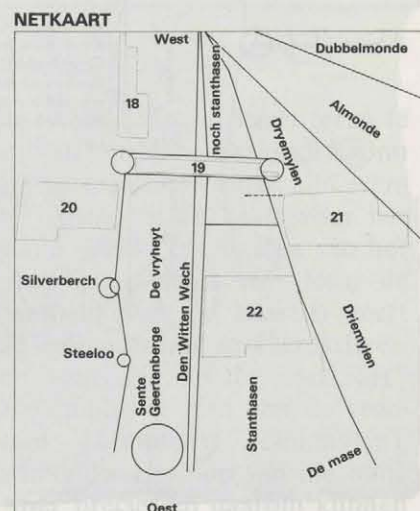
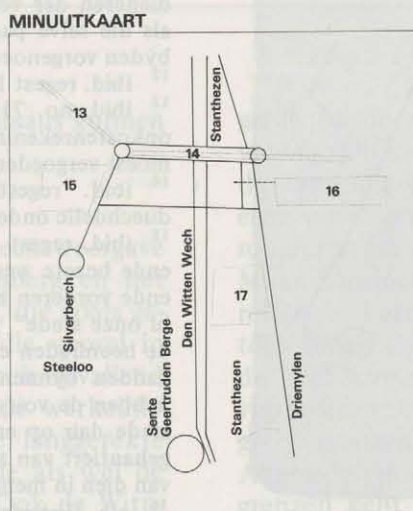
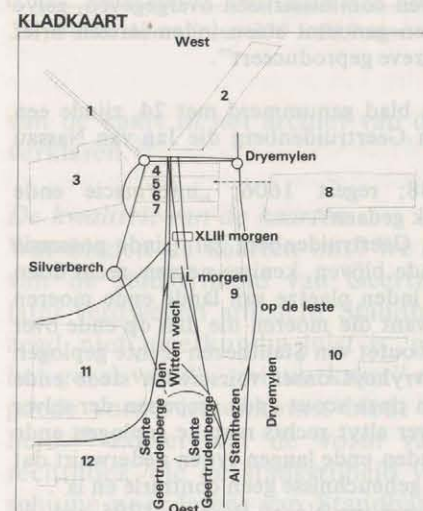
- Cerutti, F.F.X. (ed), *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda*, dl. 2 Bussum 1972.
Drossaers, S.W.A., *Het archief van den Nassauschen Domeinraad. Eerste Deel; Het archief van den Raad en Rekenkamer te Breda tot 1581*, 5 dln. 's-Gravenhage 1948–1949.
Fockema Andreae, S.J., en Hoff, B. van 't, *Geschiedenis der kartografie van Nederland; van den Romeinschen tijd tot het midden der 19e eeuw*. 's-Gravenhage 1947.
Huussen, jr., A.H., *Jurisprudentie en kartografie in de XVe en XVIe eeuw*. Brussel 1974. (= *Miscellanea Archivistica* 5).
idem, *Kartografie en rechtspraak, een verkenning*, in: *Spiegel Historiae* 11 (1976) 148–155.
idem, *Kartografie en rechterlijke archieven*, in: *Nederlands archievenblad* 82 (1978) 7–15.
idem, *De opmeting van de Zuiderzeedijk beoosten Amsterdam in 1500*, in: *Amstelodamum* 70 (1983) 103–108.
Koeman, C., *Geschiedenis van de kartografie van Nederland; Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn 1983.
Margry, P.J., *Sinte Geertruydenberghe, onvolgroeide stad in de middeleeuwen: Een nederzettingsgeschiedenis in het grensgebied van Holland en Brabant*. Amsterdam 1983. (= Doct. onderz. M.E. Geschiedenis UvA)

BIJLAGE

Transcripties van de teksten op de drie kaarten

KLADKAART

1. De noortoosteynde vander monicken ryole.
2. De ryole over den moer van Stanthesen tot Dryemylen

5. Schematisch overzicht van de drie kaarten.

- toe ende dese ryole is lang omtrent III^c buender roeden.
3. Dit syn de X hoeven ende II buender daer questie om is die die vanden Berge bekennen inden brieve die syse mede uitgegeven hebben, dat gelegen syn bynnen vryheiden ende inden gerechte van Stanthesen ende syn voort gedeelt in IIII deelen als hier geteykent is ende sy begynnen alle IIII aen de palen van Brabant.
4. tvierendeel van Oosterhout.
5. tvierendeel van Steenberghe.
6. tvierendeel van Breda.
7. tvierendeel vanden Berge.
8. Dit vierendeel is lang II^c ende LXXX buender roeden ende dair bynnen es trecht geschiet op omtrent XL buender roeden na Dryemylen te weten op d'uterste eynde vanden vierendele te Driemylen uut.
9. Tot hier strecken de vierendele vanden X hoeven ende II buender ende is breed tusschen de vierendele ende Dryemylen omtrent XL buender roeden.
10. De leste overmate van den Silverberge tot desen lester overmaten aen Driemylen eest wail breed dweers over IIII^c buender voeten. (*doorgehaald*).
11. Dese XLIII morgen hebben die vanden Berge uitgegeven ende in kennissen dat in Stanthesen leeght so heeft de burgermeester vanden stede wegen noch bynnen III oft IIII jaren eendeel daer af vercocht ende gegoet van den richter ende heemrade van Stanthesen gelyc den brief uytwyst ende dese XLIII morgen strecken van beneven de X hoeven ende II buender ten Berge uut. C buender roeden dat syn II^c Hollandse roeden.
12. Desen L mergen heeft de stad oic uitgegeven als ambacht van Stanthesen gelyc hueren brief uytwyst vanden uitgevingen ende comt oic ten Berge uut C buender roeden.
- MINUUTKAART**
13. Dit es der monicken ryole.
14. Dese ryole geet over den moer van Stanthesen tot Dryemylen toe.
15. Dit syn de X hoeven ende II buender ende syn lang van aen Brabant tot Dryemylen meer dan IIII^c roeden.
16. Hier leeght den moer dair 'trecht op gedaen is ende leeght op XL roeden na Dryemylen.
17. Desen Witten Wech scheidt de vrijheit van Sente Geertruydenberghe ende d'ambacht van Stanthesen.
- NETKAART**
18. Den noortoosten hoec vanden monicken ryole van Middelborch.
19. De ryole streckende reewijs over den moer van Stanthesen tot Driemylen toe.
20. Dit syn de X hoeven ende II buender, ende syn lang van aen Brabant tot aen Dryemylen meer dan IIII^c roeden.
21. Hier leeght den moer daer de questie om is ende daer den heemrade recht op gedaen hebben ende leeght in Stanthesen op XL roeden na Driemylen.

22. Desen Witten Wech scheidt de vrijheit van Sente Gertrudenberge ende d'ambacht van Stanthasen ende strect recht op te Brabant waert also verre als de graefscap van Hollant gaet.

SUMMARY

Three maps of 1448, used in litigation (Geertruidenberg vs. Standhazen).

In recent times relatively many medieval maps have been discovered, most of them in archives. For the greater part these maps were intended for use in litigation; in the Low Countries especially in lawsuits at the medieval High Courts in Mechelen en The Hague. The maps were intended to inform these courts about the geographical situation of the place the lawsuits were about. For a proper evaluation of this particular kind of early maps it is important that they are usually found „in situ”. This means that the maps are found between other documents relevant to the case in question and that these documents can inform us about both the quality and the purpose of the maps. In the fifteenth century a case between the city of Geertruidenberg and the manor of Standhazen, both in the south of the County of Holland near the Brabant border, came up before the Court of Holland in The Hague. The lawsuit concerned a conflict about the boundary in the peat-fen between Geertruidenberg and Standhazen. Geertruidenberg opposed the validity of the course of the boundary at the time. Hoping to solve the problem Jan van Nassau, lord of Standhazen, started a procedure at the High Court. To elucidate his point of view he had a map of the territory sent to the Court. Nevertheless he lost the case. The Court ruled 20 december 1448 that Geertruidenberg's claims were rightful. We were unable to determine if this was indeed a right verdict.

Besides the maps that was sent to The Hague, two other similar maps of Jan van Nassau on the territory exist. The three maps are not exact surveys, for the figures on the maps do not correspond with the measures on the modern topographical map. Among the three maps we can distinguish a rough sketch ('kladkaart') with stains and erasures. This is the first map which contains much information. Thereupon a second, fair copy was made ('minuutkaart'), destined for the court — our second map. It is neatly drawn, contains the information essential for the court and, although a sketch, gives a well-proportioned picture of the territory that corresponds rather well with reality. But this 'correct' map was actually less suitable to prove the claims of Jan van Nassau's party in the case rightful. Therefore the clerk drew up a third map, and this time one which was incorrect on purpose ('netkaart').

These three medieval maps are, as usual, not very exact. However, they still give us important historical information: about the regional topography like the boundaries of manors and perhaps also about the loss of land in this area after the St. Elisabeth Flood of 1421.

PROMOTIE

Op 3 februari 1984 promoveerde aan de Franstalige Universiteit van Brussel (U.L.B.) tot Doctor in de kunstgeschiedenis, cum maxima laude, Claire Lemoine-Isabeau, met als proefschrift *Genèse et étapes du levé topographique des Pays-Bas méridionaux et de la Principauté de Liège aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Dit was een „première” aan deze universiteit. Twee boeken zullen verschijnen, één bij het Legermuseum, het andere, later en mooier, bij het Gemeentekrediet.

Reproducties in kleur, van 23 Nederlandse kaarten en tekeningen uit de 17e en 18e eeuw met betrekking tot Nieuw Nederland, in het Algemeen Rijksarchief.

In samenwerking met het Algemeen Rijksarchief zijn de volgende uitgaven tot stand gekomen:

Bestel-code	Uitgave	Prijs excl. BTW.	Prijs incl. BTW.
A 301	Set van 6 kleuren microfiches, toegepaste verkleiningsfaktor 15x, formaat 105x148 mm.	f 400,00	f 476,00
A 302	Set van 23 kleinbeeld kleurendia's.	f 200,00	f 238,00
A 303	Set van 23 fotografische kleurenafdrukken op A4 formaat in luxe opbergband.	f 600,00	f 714,00
A 304	Combinatie van A 301 + A 303	f 900,00	f 1.071,00
A 305	Combinatie van A 302 + A 303	f 725,00	f 862,75

Een beknopte beschrijving wordt met iedere uitgave meegeleverd.

Bestellingen kunnen geplaatst worden door betaling van het bedrag + f 7,50 verzend- en administratiekosten op bankrekeningnummer 56.80.31.148 t.n.v. Microformat Systems B.V. onder vermelding van de gewenste collectie.

MF MICROFORMAT
SYSTEMS b.v.

Heereweg 331a, 2161 BL LISSE
Tel.: 02521-17250 Telex: 41430 Postbus 287, 2160 AG LISSE

ARA
micropublication

BESPREKINGEN

GITTENBERGER, Franz, en Helmut WEISS, *Zeeland in oude kaarten*. Lannoo, Tielt/Bussum, 1983, ISBN 90 209 1121 X. Prijs f 125,-.

Fraaie plaatwerken zijn „in”. Ook op kartografisch gebied. Een voorbeeld daarvan is *Zeeland in oude kaarten*. Dit boek werd na verschijnen, eind vorig jaar, enthousiast ontvangen. Het betreft hier overigens een waarlijk internationale uitgave: de auteurs wonen respectievelijk in Breskens en Knokke en het boek is uitgekomen bij de Belgisch-Nederlandse uitgeverij Lannoo, in samenwerking met Mappamundi Ltd., London en Perth, en Mappamundi, Knokke. Zelfs de inhoud heeft niet geheel betrekking op Zeeland.

Na een korte inleiding („Het voor U liggende boek stelt zich ten doel de ontstaansgeschiedenis van Zeeland gedurende de laatste paar eeuwen met een reeks van kaarten summier weer te geven”, zeggen de samenstellers hierin), volgt een beknopt hoofdstuk „Enkele gegevens omtrent de vervaardiging van oude kaarten”. Vervolgens wordt onder de titel „Historische schets” de geschiedenis van de kartografie in een notedop, m.n. in Italië, Duitsland, de Nederlanden, Frankrijk en Engeland behandeld. De zin hiervan ontgaat mij in dit verband (Zeeuwse kaarten!). We zijn dan bijna op de helft van het boek.

Het tweede gedeelte wordt tekstueel in beslag genomen door korte biografieën van belangrijke kaartmakers en -uitgevers. De samenstellers merken hierover op: „De beschrijving van de cartografen en uitgevers is een beknopte weergave van de beschrijving zoals die ons gegeven wordt door J. Bossu in het door Mappamundi en Lannoo uitgegeven boek *Vlaanderen in oude kaarten*”.

De nadruk in *Zeeland in oude kaarten* ligt overduidelijk op het – voortreffelijk! – gereproduceerde kaart- en prentmateriaal, waarbij ik mij afvraag of het wel zo zinvol was stadsgezichten op te nemen (zoals bekende prenten uit de *Speculum Zelandiae* en de *Cronyk* van Smallegange), m.i. had men zich beter uitsluitend op de grotere kaarten en stadsplattegronden kunnen concentreren.

De kaarten – het gaat uitsluitend om gedrukte kaarten – worden chronologisch gepresenteerd, met als eerste een „geschiedkundige kaart” van Ortelius uit 1592, voorstellende Zeeuwsch-Vlaanderen, Walcheren en de Bevelanden omstreeks 1304; de rij wordt gesloten met een kaart van de provincie Zeeland (ca. 1920). De meeste kaarten en stadsplattegronden zijn op groot formaat in kleur afgedrukt. Uitslaande afbeeldingen zijn er van Vlissingen (Braun en Hogenberg), van een kaart van Europa (Blau), van de wapenkaart „Zeeland veredelt” uit de *Cronyk* van Smallegange en van een wereldkaart van omstreeks 1700.

De uitslaande platen, die helaas nogal onhandig zijn bevestigd, waardoor ze licht kans lopen te beschadigen, zijn merkwaardig met de pagina's meegenummerd. De volgorde van de kaarten en prenten is hier en daar trouwens toch wat wonderlijk. Tekst en beeld vormen geen twee-eenheid, sterker nog ze staan volkomen los van elkaar!

De bijschriften bij de platen zijn tamelijk uitgebreid (in het Nederlands, Engels en Duits). Voor zover ik kon controleren is de verstrekte informatie betrouwbaar.

Het boek wordt afgesloten met een „summary” en een „Zusammenfassung” en een lijst van geraadpleegde literatuur, een index ontbreekt.

Resumerend: een fraai verzorgde, kloekke uitgave, die veel kijkgenot kan opleveren, maar die vermoedelijk voor de wat meer ingevoerde liefhebber weinig nieuws zal brengen.

P.W. Sijnke

VRIES, D. DE, *Nieuwe Caert van Friesland, 1739. Heruitgave van de wandkaart van Bernardus Schotanus à Sterringa*. Canaletto, Alphen aan den Rijn, 1983. Prijs: ingebonden f 85,-; donateurs Fryske Akademy f 75,-; niet ingebonden: f 60,-; donateurs Fryske Akademy f 55,-.

Met de heruitgave van de „Nieuwe Caert van Friesland” uit 1739, toegelicht door D. de Vries, is een bijzonder waardevolle bijdrage geleverd tot de geschiedenis van de kartografie van Nederland en van Friesland in het bijzonder. Tevens is hiermee de kaart, die vermoedelijk alleen maar in archieven of bibliotheken te vinden is, onder een breder publiek gebracht. Een al eerder geciteerde uitspraak van mr. S.J. Fockema Andreae, „Friesland wordt wel goed in de heruitgaven zijner oude kaarten gezet”, is hier dan ook van toepassing. Het ware overigens te hopen dat er nog eens een totaaloverzicht zal verschijnen van alle provinciekaarten van Friesland, zoals mevrouw J.J. Vredenberg-Alink dat gedaan heeft voor Groningen.

Met deze publikatie heeft de auteur, zoals hij zelf schrijft, een aanvulling willen geven op de reeds bestaande artikelen van bijvoorbeeld Keuning en Schippers over de bekende kartograaf Bernardus Schotanus à Sterringa (ca. 1640-1704).

Aan deze heruitgave is lange tijd voorafgegaan, maar het werk is nu toch uitgebracht, zonder dat we daarin teleurgesteld worden, integendeel! De lange voorbereidingstijd heeft zelfs nog een voordeel opgeleverd, namelijk de ontdekking van een concept-kaart in de nagelaten papieren van de initiatiefnemer van de uitgave in 1739, jonker Johan Vegelin van Claerbergen. Daarmee zijn we dan gekomen bij het jaar van totstandkoming van deze kaart. Zoals De Vries schrijft, was Schotanus degene die in 1699 met het plan kwam om een kaart van de gehele provincie te vervaardigen. Hoewel Gedeputeerde Staten weigerden om dit project te financieren, ging Schotanus toch van start met de voorbereidingen voor de uitgave. Al eerder had hij er voor gezorgd dat alle Friese grietenijen opgemeten en in kaart gebracht waren. Dat resulteerde in 1698 in de uitgave van een atlas, die in 1718 – nadat Schotanus al was overleden – opnieuw herdrukt werd. Dat zijn idee voor een wandkaart van heel Friesland niet werd uitgevoerd, had te maken met het feit dat G.S. vonden dat hij eerst zijn overige verplichtingen moest nakomen. Na de dood van Schotanus in 1704 werd het hele project vergeten. Zijn nagelaten oeuvre ging in andere handen over en bleef onbewerkt liggen. Totdat Johan Vegelin – grietman van Doniawerstal en zelf niet alleen geïnteresseerd, maar ook actief op kartografisch gebied – in 1734 in het college van gedeputeerden meldt dat hij enkele van Schotanus' ontwerpen bezit.

Aan hem hebben we het te danken dat de wandkaart alsnog is uitgebracht. De ontwerpen zijn door het bedrijf van R. en J. Ottens in Amsterdam bijgewerkt en afgemaakt. Op de onlangs ontdekte kaart van Vegelin is te zien dat hij zelf op enkele plaatsen heeft aangegeven waar wijzigingen in het landschap – vaak door zijn toedoen – tot stand waren gekomen.

De uitgave is echter niet zo uitgevoerd als Schotanus oorspronkelijk van plan was. Hij wilde namelijk de kaart versieren met gezichten op de Friese steden aan beide randen, met brede titelstrook aan de bovenzijde en tekst aan de onderkant van de kaart. De ontwerpen daarvoor zijn voor een deel bewaard gebleven. Verrassend daarbij was de vondst van zeven authentieke specialia voor deze uitgave afgedrukte koperplaten bij het Fries Museum en één bij het Hannemahuis te Harlingen. De kwaliteit van deze platen is ondanks de hoge ouderdom nog zeer goed.

Bij de bepaling van de mate van nauwkeurigheid van de kaart is gebleken dat de kwaliteit van het verrichte meet- en karteerwerk van hoog niveau is. De Vries heeft uitgebreid archief- en literatuuronderzoek verricht, dat hij minitueus verantwoord heeft en dat borg staat voor de betrouwbaarheid van de feiten. Mijns inziens had volstaan kunnen worden met een minder gedetailleerde annotatie.

Aan de uitgave van het boek – in een zeer royaal formaat –

is zeer veel zorg besteed. Wellicht hadden de afbeeldingen tussen de tekst iets scherper weergegeven kunnen worden. Juister was ook geweest de wapens van de vier Friese kwartieren op het titelblad af te drukken in de volgorde waarin de kwartieren op de Friese landdagen stemden: Oostergo, Westergo, Zevenwouden en de Steden. Voorts is het jammer dat de kaart niet in zijn geheel afgebeeld kon worden; op blad E 1, waar slechts een klein fragment is afgedrukt, blijkt dit wel heel duidelijk. Tenslotte ontbreken bij de gezichten van de Friese steden de namen van die steden, al is het mogelijk deze aan de hand van het bladschema op pagina 7 nader te identificeren. Afgezien van deze detailkritiek mogen we bijzonder verheugd zijn met deze uitgave. De Fryske Akademy heeft ook voor een Friestalige versie gezorgd, waarbij T. Stavenga de vertaling voor zijn rekening heeft genomen.

B.H. de Vries

VRIES, D. DE, Beemsterlants Caerten. Een beredeneerde lijst van oude gedrukte kaarten. Alphen aan den Rijn, Uitgeverij Canaletto, 1983, 18 blz. tekst, 24 bl. reproducties. In portefeuille 41,5 x 56,5 cm. Prijs f 125,-.

Voor het eerst in de geschiedenis van haar succesrijke serie facsimile's „in de groene portefeuille” heeft Canaletto een echte droogmakerij tot onderwerp genomen. Weliswaar is de Beemster niet de oudste droogmakerij en is de kaart van Lukas Jansz Sinck uit ca. 1612 niet de oudste kaart van een droogmakerij (= droogmalerij), maar de Beemster was wel de eerste succesvolle droogmakerij. — De pretentieuze *Caert vant Hontbos en Zyplant uit 1571 of '72* is de eerste in deze categorie, maar de Zijpe is in 1572 weer ondergelopen —. De Beemster werd bovendien de beste en fraaiste van Noord-Hollands droogmakerijen. Een afspiegeling daarvan is te zien op Daniël van Breens prachtige kopergravure in zes bladen, gesneden in 1644, die op ware grootte in deze uitgave opgenomen is. De 24 bladen in deze portefeuille bevatten 12 kaarten af. In de tekst worden 24 kaarten beschreven in chronologische volgorde van de eerste staat van elk der kaarten. De tekst werd overgenomen uit het boek: *De Beemster; Kroniek — Bemalingsgeschiedenis — Kaarten* door A.J. Kölker, G.H. Keunen en D. de Vries. Het is niet eenvoudig geweest om tot deze kaarten-bibliografie te komen. Niemand vóór Drs. de Vries heeft een lijst met eenzelfde uitvoerigheid en (voor zover we thans kunnen nagaan) met eenzelfde volledigheid opgesteld. Met deze publikatie zijn verzamelaars en beheerders van verzamelingen zeer gediend. Bovendien leveren de beschrijvingen bij elke kaart evenzovele bijdragen aan de karteringsgeschiedenis in het algemeen en aan de bestuursgeschiedenis van de Beemster in het bijzonder. Onder de 24 beschreven kaarten zijn er gelukkig vele die door hun algemeenheid al bekend waren. Maar er komen ook enkele zeldzame exemplaren in de lijst voor, bijv. de kaart in twee bladen uitgegeven door Willem Janszoon Blaeu in 1613, waarvan slechts één exemplaar bekend is. Mede door haar opname in deze portefe-

uille is deze facsimile-uitgave een belangrijke aanwinst voor onze kartografische iconografie van Nederland geworden.

Zoals bij de overige „groene portefeuilles” bevat deze ook weer uitstekend gedrukte kaarten op doelmatig papier van goede kwaliteit. Indien het formaat van de portefeuille het toestond, werden de kaarten op ware grootte weergegeven. Bij enkele moest het formaat met ca. 10% gereduceerd worden. De drukinkt is in deze uitgave sepia-zwart.

C. Koeman

NIEUWE LITERATUUR EN FACSIMILE-UITGAVEN

— *Atlas Overijsselse Buitenplaatsen*. Behorende bij het boek *Overijsselse Buitenplaatsen* door Jhr. Dr. H.W.M. van der Wijck en Drs. J. Enklaar-Lagendijk. Canaletto: Alphen aan den Rijn, 1983.

BERKEL, K. van, De geschriften van Rudolf Snellius. Een bijdrage tot de geschiedenis van het ramisme in Nederland. In: *Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek* 6 (1983) p. 185-194.

— *Bibliografie zur Geschichte der deutschen Kartographie*. Hrsg. von Lothar Zögner unter Mitarb. von Evelyn Schulte. München (usw.): Saur, 1984. VIII + 267 pp. Bibliographia Cartographica Sonderheft 2 DM 56,-. ISBN 3 598 20623 2.

BONGAERTS, W.M.G.G., *Kaarten van het Overkwartier*. Scriptie voor het doctoraal groot bijvak Historische Kartografie, Rijksuniversiteit Utrecht, 1983.

Lijst van gedrukte- en ms.-kaarten van het Overkwartier van Gelder. Het onderzoek vond plaats in het A.R.A. (Den Haag), Haupt Staatsarchiv Nordrhein-Westfalen (Düsseldorf), de Rijksarchieven in Gelderland en Limburg, de Gemeentearchieven van Maastricht, Roermond, Venlo en Venray en de Kreisarchive van Kleve (Geldern) en Viersen (Kempen). Een exemplaar is ter inzage in de bibliotheek van het Geografisch Instituut, Heidelberglaan 2, Utrecht.

DANCKAERT, L., De kaart van België op 1/20.000 door Philippe Vandermaelen. In: *Academiae Analecta. Mededelingen van de Kon. Acad. voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Wetenschappen* 45 (1983), 3 p. 91-100.

DANCKAERT, L., De kaart van België op 1/20.000 door Philippe Vandermaelen. Varianten en opmaak. In: *BEVAS / SOBEG, Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies / Bulletin de la Société Belge d'Études Géographiques* 1983-2, p. 139-155.

EHRENSVÄRD, Ulla, Färg på gamla kartor (With a summary in English: Colour on old maps). In: *Biblis, Föreningen för bokhandelsverk. Årsbok 1982 Stockholm* p. 9-56.

Vrij uitvoerige bespreking (in het Zweeds) van zowel technische mogelijkheden als decoratieve, informatieve, thematische, symbolische en naturalistische aspecten van kleurgebruik op kaarten uit alle tijden.

— *Einzelkarten des Matthias Quad (1557-1613)*. Onder redactie van en toegelicht door Peter H. Meurer. Mönchengladbach: Stadtarchiv Mönchengladbach, [1984], 10 dubbel-bladen in folio, z/w kaartreproducties in map, met afz. toelichting waarin 13 verdere afbeeldingen. Beiträge zur Geschichte der Stadt Mönchengladbach 19 / Monumenta Cartographica Rhenaniae, Band I. DM 48,-.

AANGEBOODEN

Toneel de Vereenigde Nederlanden Historisch, Genealogisch, Geografisch en Staatkundig woordenboek van Francois Halma uit 1725 met platen en kaarten in 2 delen gebonden.

Vraagprijs f 1.450,-. Voor informatie: G.A. Dousi, tel. 04118-1811.

Vraagprijs f 1.450,-.

Voor informatie: G.A. Dousi, tel. 4118-1811.

– *Les Enceintes Urbaines en Hainaut*. Edité à l'occasion de l'exposition itinérante organisée par Hannonia et le Crédit Communal de Belgique. [Bruxelles]: Crédit Communal de Belgique, 1983, 295 pp.

De twintig hoofdstukken behandelen elk één stad. De tekst van elk hoofdstuk wordt gevolgd door de tentoonstellingscatalogus. Het werk is rijk geïllustreerd met vooral plattegronden en kaarten van vestingwerken en stadsgezichten, w.o. veel manuscript-materiaal.

– *Historische stedenatlas van Nederland*. Onder redactie van G. van Herwijnen. C. van der Kieft, J.C. Visser en J.G. Wegner. *Aflevering 3: Zutphen*. Tekst M.M. Doornink-Hoogenraad, kaarten Th. Rothfusz. Delft: Delftse Universitaire Pers, 1983. Acta Collegii Historiae Urbanae Societatis Historicorum Internationalis. f 24,95. ISBN 90 6275 095 8.

HOFMAN, W., Restaureren en conserveren van kaarten. In: *Kartografisch Tijdschrift* X, 1 (1984) p. 30-33.

De inhoud van dit artikel werd als een lezing gepresenteerd aan de Werkgroep Kaartbeheer van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie op 10 november 1983, tijdens een studiedag gewijd aan restaureren en conserveren.

HUUSSEN, A.H. en Y.M. DONKERSLOOT-DE VRIJ, Historische aspecten van het landmetersberoep. In: *Futura. Informatie- en communicatieblad van het Nederlands Architecten Genootschap* 19 (1984) no. 1, p. 15-20.

JACOBS, Els M., *The Redhaired in Japan: Dutch Influence on Japanese Cartography (1640-1853)*. A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Faculty of Graduate Studies (Department of History). [Vancouver]: The University of British Columbia, oktober 1983. Een exemplaar is ter inzage in de bibliotheek van het Geografisch Instituut, Heidelberglaan 2, Utrecht.

KROGT, P.C.J. van der, 17e eeuwse namen op de maan. In: *Kartografisch Tijdschrift* IX, 5 (1983) p. 9-17.

In dit artikel komen o.m. de maankaarten van M.F. van Langren (1645), Hevelius (1647) en G.B. Riccioli (1651) ter sprake.

POULS, H.C., Uit de begintijd van de Rijksdriehoeksmeting: de menselijke kant. In: *Geodesia* 26, 1 (1984) p. 1-5.

SCHILDER, G., Vierhonderd jaar „Spiegel der Zeevaerdt”. In: *Antiek* 18, 9 (april 1984) p. 429-436.

SCHWARTZ, Gary, Jan van der Heyden and the Huydecopers of Maarsseveen. In: *The J. Paul Getty Museum Journal*, Vol. 11 (1983) p. 197-221.

Een aantal kaarten uit de 17e eeuw, vervaardigd i.o.v. Joan Huydecoper – burgemeester van Amsterdam en bezitter van o.m. Goudenstein – komen in dit artikel uitvoerig aan de orde en zijn alle afgebeeld.

SHIRLEY, Rodney W., *The Mapping of the World. Early Printed World Maps 1472-1700*. London: Holland Press, 1983. XLVI + 669 pp., ill. Holland Press Cartographica Vol. 9. £ 68,50. ISBN 09 4632 3038

Uitvoerige bibliografie van wereldkaarten (639 nrs.) met vele afbeeldingen van de beschreven kaarten, schema's en appendices (I-V).

SUCHTELEN, N.J. van, *Kartografen uit de familie Van Suchtelen in de achttiende eeuw*. Eigen uitgave, 6 pp. tekst en 20 krtn. met beschrijvingen. Te bestellen bij de auteur: Hullenberglaan 7, 6712 AL Bennekom. f 10.– (incl. verzendkosten).

In dit werk worden de kaarten besproken van Cornelis, Rochus en Jan Peter van Suchtelen, die als militair-kartografen werkzaam waren en van Jacob Hendrik van

Suchtelen, die topografisch werk leverde. Een groot deel van de gevonden kaarten is afgebeeld.

WATERBOLK, E.H., Enige nieuwe gegevens omtrent Jacob van Deventer, kartograaf. In: *Historisch bewogen* (Groningen 1984). f 47,50.

Bundel t.g.v. het afscheid van Prof. Dr. A.F. Mellink, hoogleraar sociaal-religieuze geschiedenis aan de RU Groningen.

– *De „Zelandiae Descriptis”*. Het panorama van Walcheren uit 1550; toel. door M.P. de Bruin. Maastricht, s.a. f 40,– (excl. verzendkosten).

Als apart verkrijgbare bijlage bij „De Nederlandse Delta; een compromis tussen milieu en techniek in de strijd tegen het water” verscheen deze fraai uitgevoerde facsimile-uitgave van de panoramakaart van Walcheren van de hand van Antoon van de Wijngaarde, gedateerd 1550. Te bestellen bij: Natuur en Techniek, Postbus 415, 6200 AK Maastricht (Postgiro 1062000).

NIEUWE REEKS:

Monumenta Cartographica Rhenaniae, onder redactie van Peter H. Meurer. ISSN 0175 4793

Vooraf in de tweede helft van de 16e eeuw was het gebied langs de Rijn en in het bijzonder de Nederrijn in Duitsland een centrum van kaartproductie van internationale orde. Caspar Vopelius, Christiaan Sgroten, Frans Hogenberg e.a. behoren tot de grote namen in de wereldgeschiedenis van de kartografie. De reeks *Monumenta Cartographica Rhenaniae* beoogt de heruitgave, van wetenschappelijk commentaar voorzien, van kaartwerken die door de Rijnlandse kartografen zijn tot stand gebracht en/of kaarten die het Duitse Rheinland als onderwerp hebben.

Band I Einzelkarten des Matthias Quad (1557-1613). Zojuist verschenen.

Band II Die Gelderland-Karte des Jacob van Deventer (1543/1556) Wandkaart in 9 bl.

Band III Die „Germania”-Wandkarte des Rumold Mercator (Duisburg 1590) Wandkaart in 12 bl.

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

ANTIQUARIAAT

FORUM

Oude Gracht 206
3511 NR Utrecht
Tel. 030 – 316977

Oude, zeldzame boeken. Atlassen.
Oude prenten en kaarten.

Catalogi op aanvraag – Gratis zoekdienst.

Leverbaar:

M. DONKERSLOOT-DE VRIJ. De plattegrond van Utrecht verschenen bij N. van der Monde, 1839. Een heruitgave op ware grootte en in kleur, met een toelichting. 1983. 4to. Paperback. Met illustr. 39 p. f 39.75

Dit jaar zullen verschijnen:

H.A.M. VAN DER HEYDEN. The oldest maps of the Netherlands. Cartography of the XVII Provinces in the 16th Century. 1984. Rijk geïllustreerd.

P.C.J. VAN DER KROGT. Old Globes in the Netherlands. 1984. Rijk geïllustreerd. Ca. 200 p.

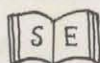
H&S

Uitgevers B.V.
Postbus 129
3500 AC Utrecht. Tel. 030 – 316977

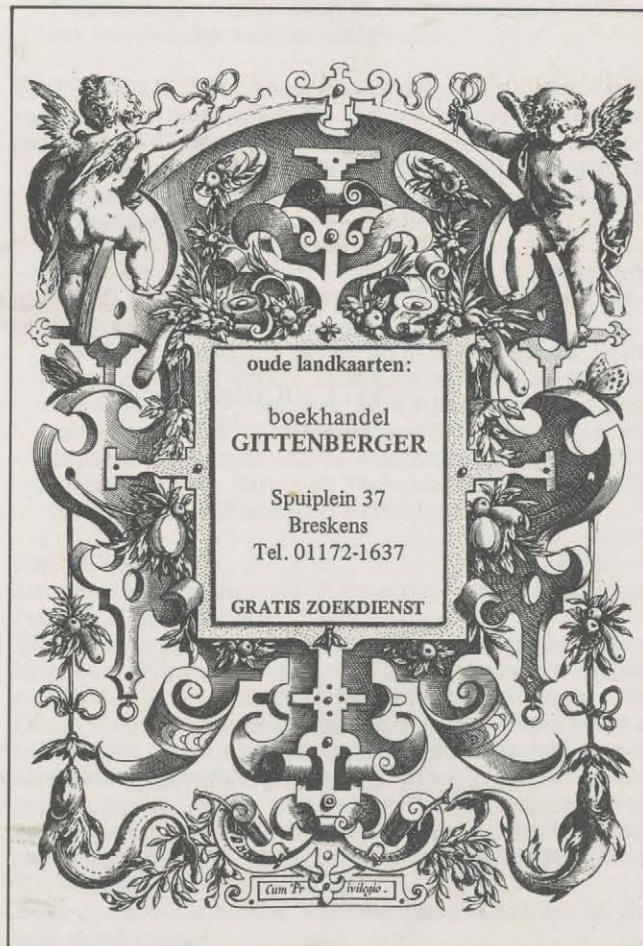
Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus 1984-1985 gratis op aanvraag.

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. H. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Nog leverbaar:

KOEMAN, C. *Atlantes Neerlandici*. Bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases, and pilot books, published in the Netherlands up to 1880. Amsterdam, 1967-72. 5 delen. 32 × 24,5 cm. Met illustraties en uitgebreide index. Linnen.

ISBN 90 221 1065 6

Dfl. 1215,—

KOEMAN, C. *Bibliography of printed maps of Suriname 1671-1971*. Amsterdam, 1973. 23 × 20,5 cm. 156 pp. Gebrocheerd.

ISBN 90 221 1256 X

Dfl. 55,—

KOEMAN, C. *Johan Blaeu and his 'Grand Atlas'*. Amsterdam 1970. 23 × 15,5 cm. 104 pp. Geïllustreerd. Gekartonneerd.

ISBN 90 221 1080 X

Dfl. 12,40

KOEMAN, C. *Weg van de kaart*. Een beschouwing over de kaart van de weg, gevolgd door een toespraak bij zijn afscheid als gewoon hoogleraar in de kartografie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op 1 oktober 1981. Amsterdam 1981. 22 × 15 cm. 33 pp. Geïllustreerd. Gebrocheerd.

ISBN 90 6072 139 X

Dfl. 10,—

Alle prijzen excl. 4% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 526
1017 EK AMSTERDAM
Tel.: (020) - 22 22 55.